

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ГЛУХІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ОЛЕКСАНДРА ДОВЖЕНКА**

На правах рукопису

Кафедра української мови, літератури та методики навчання

МАГІСТЕРСЬКА РОБОТА

**МЕТОДИКА ВИВЧЕННЯ В ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ
ОСВІТИ ЛІТЕРАТУРНОЇ ТВОРЧОСТІ ОЛЕКСАНДРА ДОВЖЕНКА
ПЕРІОДУ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ**

Спеціальність: 014 Середня освіта

Предметна спеціальність:

014.01 Середня освіта (Українська мова і література)

Виконала:

Чмирь Вікторія Вікторівна,

40-61-2-У група,

ННІ філології та історії

Науковий керівник:

доктор філологічних наук, професор

Новиков А.О.

АНОТАЦІЯ

Чмир В.В. «Методика вивчення в закладах загальної середньої освіти літературної творчості Олександра Довженка періоду Другої світової війни». Робота на здобуття ступеня магістра за спеціальністю 014 Середня освіта, предметною спеціальністю 014.01 Середня освіта (Українська мова і література), ОПП «Середня освіта (Українська мова і література)».

У магістерській роботі науково обґрунтовано та розроблено методику вивчення літературної творчості О. Довженка періоду Другої світової війни в закладах загальної середньої освіти, яка сприятиме формуванню в учнів читацької, історичної, морально-етичної та громадянської компетентностей, розвитку емоційно-ціннісного ставлення до історичного минулого України, усвідомлення патріотичних і гуманістичних ідей, втілених у творах митця.

У межах цієї мети проаналізовано естетичну, ідейно-тематичну, жанрову і стилістичну своєрідність творчості митця; визначено педагогічні умови ефективного засвоєння творів учнями; створено комплекс методичних рекомендацій і прийомів роботи з текстами у ЗЗСО; розроблено варіативні форми і засоби навчання (інтерактивні методи, міжпредметні зв'язки, мультимедійні ресурси тощо).

Наукова новизна магістерського дослідження полягає в тому, що в ньому вперше здійснено системний аналіз літературної спадщини митця періоду Другої світової війни в контексті її вивчення в сучасному закладі освіти; розроблено й обґрунтовано методичну модель компетентнісного вивчення творів О. Довженка воєнної тематики з урахуванням вимог Нової української школи; уточнено роль художнього осмислення війни у формуванні морально-етичних та громадянських цінностей учнів; виявлено освітні труднощі та запити вчителів-філологів щодо вивчення творчості митця в умовах повномасштабної війни в Україні; запропоновано авторські розробки фрагментів уроків, завдань, методичних прийомів, спрямованих на активізацію читацької діяльності здобувачів освіти в процесі роботи з творами письменника.

Ключові слова: Олександр Довженко, оповідання, кіноповість, щоденник, заклади загальної середньої освіти, методика вивчення.

ABSTRACT

Chmir V.V. "Methodology of studying the foundations of the secondary light of the literary creativity of Oleksandr Dovzhenko during the period of the Other World War." Work to obtain a master's degree for the specialty 014 Secondary education, subject specialty 014.01 Secondary education (Ukrainian language and literature), OPP "Secondary education (Ukrainian language and literature) literature)".

The master's work has been scientifically grounded and developed a methodology for the development of literary creativity by O. Dovzhenka during the period of the Other World War in the cornerstones of the secondary light, which is suitable for molding in school reading, historical, moral-ethical and civic competencies, the development of an emotional-valuable approach to the historical past of Ukraine, awareness of the patriotic and humanistic ideas instilled in the creation mitzya.

Between this point, the aesthetic, ideological and thematic, genre and stylistic uniqueness of Mitz's creativity is analyzed; designated pedagogical minds for the effective adoption of works by students; a set of methodological recommendations and methods of working with texts from the ZZSO has been created; Variable forms and methods of learning have been broken down (interactive methods, interdisciplinary connections, multimedia resources, etc.).

The scientific novelty of the master's research lies in the fact that it is the first to develop a systematic analysis of the literary decline during the period of the Other World War in the context of its modernization. illuminate; a methodical model of competent development of Dovzhenko's works on military themes has been fragmented and organized according to the principles of the New Ukrainian School; the role of artistic comprehension of the war in the formation of moral, ethical and enormous values of students has been clarified; It has been revealed that there are significant difficulties in inspiring readers and philologists to instill Dovzhenko's creativity in the minds of a large-scale war in Ukraine; The author's descriptions of fragments of lessons, instructions, and methodological techniques aimed at activating the reading activity of students in the process of working with the works of writing have been assigned.

Key words: Oleksandr Dovzhenko, evidence, cinematography, the foundations of the secondary illumination, the technique of vaccination.

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ	12
1.1. Патріотична тематика в літературі	12
1.2. Війна як художній образ	24
1.3. Компетентнісний підхід у викладанні літератури	28
Висновки до розділу 1	32
РОЗДІЛ 2. ЛІТЕРАТУРНА СПАДЩИНА ОЛЕКСАНДРА ДОВЖЕНКА ПЕРІОДУ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ ЯК ОБ’ЄКТ ШКІЛЬНОГО ВИВЧЕННЯ	34
2.1. Біографічний і творчий контекст періоду Другої світової війни в житті О. Довженка.....	34
2.2. Тематика і проблематика творів воєнного часу (оповідання, кіноповісті, публіцистика).....	37
2.3. Образ людини на війні у творчості митця.....	44
2.4. Патріотична ідея та художні особливості творів «Україна в огні», «Повість полум’яних літ», воєнного щоденника.....	47
Висновки до розділу 2.....	50
РОЗДІЛ 3. ВИВЧЕННЯ ТВОРЧОСТІ ОЛЕКСАНДРА ДОВЖЕНКА ПЕРІОДУ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ В ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ: МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ	52
3.1. Аналіз навчальних програм, підручників та навчально-методичних посібників в аспекті досліджуваної проблеми.....	52
3.2. Принципи і підходи до вивчення художнього твору воєнної тематики.....	64
3.3. Форми і методи активізації читацької діяльності учнів	68
3.4. Інтерактивні, проєктні, міждисциплінарні технології у вивченні творів	72
Висновки до розділу 3.....	81
ВИСНОВКИ	83
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	86
ДОДАТКИ	94

ВСТУП

Актуальність дослідження. Сучасна українська освіта орієнтується на формування національно свідомої, морально відповідальної особистості, здатної до критичного мислення, діалогу та осмислення історичного досвіду. В умовах повномасштабної війни, яку переживає Україна, особливого значення набуває патріотичне та громадянське виховання учнів засобами художньої літератури.

У цьому контексті надзвичайно важливо звертатися до творів українських класиків, які втілили у своїй творчості правду про війну, жертвність українського народу, боротьбу за свободу та збереження людяності в нелюдських умовах. Однією з таких постатей є Олександр Довженко – письменник, кінорежисер, публіцист, чия літературна спадщина воєнного періоду (зокрема кіноповість «Україна в огні», «Повість полум'яних літ», щоденникові записи) є глибоким художньо-публіцистичним осмисленням трагедії українського народу в роки Другої світової війни.

Попри високу художню цінність і значущість, твори О. Довженка воєнної доби часто залишаються поза належною увагою в сучасній шкільній практиці, їх фрагментарно подають у навчальних програмах, підручники обмежуються поверховими коментарями, вчителі не завжди володіють ефективними методами подачі складного історико-психологічного матеріалу.

Також спостерігається дефіцит методичних розробок, спрямованих на компетентнісне, емоційно-ціннісне і міжпредметне вивчення воєнної прози. Водночас учні мають потребу в глибшому розумінні історичної правди, в осмисленні гуманістичних і моральних проблем, які не втрачають актуальності і в сучасних умовах.

Тому постає необхідність науково обґрунтувати методику вивчення літературної творчості Олександра Довженка періоду Другої світової війни, враховуючи вимоги Нової української школи, вікові особливості здобувачів

освіти, принципи інтеграції, актуальність теми для формування громадянської ідентичності.

Таким чином, обрана тема має теоретичну новизну, практичну значущість і соціокультурну актуальність, що зумовлює доцільність її наукового вивчення та розробки методичних підходів до викладання у закладах загальної середньої освіти.

Мета магістерської роботи – науково обґрунтувати та розробити методику вивчення літературної творчості Олександра Довженка періоду Другої світової війни в закладах загальної середньої освіти, яка сприятиме формуванню в учнів читацької, історичної, морально-етичної та громадянської компетентностей, розвитку емоційно-ціннісного ставлення до історичного минулого України, усвідомлення патріотичних і гуманістичних ідей, втілених у творах митця.

У межах цієї мети передбачається: проаналізувати естетичну, ідейно-тематичну, жанрову і стилістичну своєрідність кіноповісті; визначити педагогічні умови ефективного засвоєння твору учнями; створити комплекс методичних рекомендацій і прийомів роботи з текстом у ЗЗСО; розробити варіативні форми і засоби навчання (інтерактивні методи, міжпредметні зв'язки, мультимедійні ресурси тощо).

Об'єкт дослідження – процес вивчення української літератури в закладах загальної середньої освіти, зокрема творів Олександра Довженка періоду Другої світової війни (оповідання «Ніч перед боєм», кіноповісті «Україна в огні», «Повість полум'яних літ», щоденникові записи та ін.).

Предмет дослідження – методика навчання літературної творчості Олександра Довженка періоду Другої світової війни у закладах загальної середньої освіти з урахуванням сучасних освітніх вимог, вікових особливостей учнів, формування читацької та громадянської компетентностей.

Мета, об'єкт та предмет дослідження обумовили виконання наступних **завдань**:

- проаналізувати історико-біографічний контекст творчості Олександра Довженка періоду Другої світової війни;
- охарактеризувати ідейно-тематичні та художні особливості творів «Україна в огні», «Повість полум'яних літ», оповідань, щоденникових записів воєнного часу;
- здійснити огляд чинних навчальних програм і підручників щодо вивчення творчості О. Довженка у ЗЗСО;
- визначити труднощі сприймання учнями художніх творів воєнної тематики та шляхи їх подолання;
- обґрунтувати методичні підходи до вивчення творів О. Довженка періоду війни у контексті компетентнісного навчання;
- розробити та апробувати фрагменти уроків і методичні матеріали для вивчення цих творів у закладах загальної середньої освіти.

Теоретико-методологічну основу магістерського дослідження становлять положення сучасної педагогіки, дидактики, методики навчання української літератури, літературознавства та психології навчання, що визначають загальні принципи та підходи до формування читацької, громадянської, емоційно-ціннісної компетентностей учнів у процесі вивчення художніх творів воєнної тематики.

У теоретичному підґрунті роботи використано: положення компетентнісного підходу до шкільної літературної освіти (О. Савченко, Л. Масол, Т. Яценко, О. Пометун); ідеї особистісно орієнтованого навчання, яке враховує індивідуальний читацький досвід, емоційні реакції та моральні судження учнів (І. Біляєв, С. Головка, Л. Руденко); теорії формування літературної і читацької компетентності (Г. Клокар, О. Ісаєва, В. Мараховська); методичні концепції вивчення творів художньої літератури у шкільному курсі (Н. Волошина, О. Авраменко, О. Пахаренко); дослідження з проблем викладання літератури воєнної тематики та патріотичного виховання засобами художнього слова (І. Качан, М. Насенко, Т. Лапіна, Ю. Ковбасенко).

У літературознавчому аспекті робота спирається на праці дослідників, які аналізують творчість Олександра Довженка в контексті Другої світової війни, зокрема: І. Дзюби, М. Жулинського, А. Новикова, Г. Сивоконя, С. Тримбача, Н. Троші, В. Шевчука та ін. У дослідженні використані наукові й методичні здобутки лабораторії довженкознавства Глухівського НПУ ім. О. Довженка (А. Новикова, М. Кушнерьової, С. Задорожної (Максимчук-Макаренко, Н. Троші).

Методи дослідження. У ході підготовки магістерського дослідження було використано сукупність методів, що забезпечили комплексний підхід до розв'язання поставлених завдань. До *теоретичних методів* належать аналіз літературознавчих праць та навчально-методичної літератури, пов'язаної з темою дослідження. *Емпіричний етап* включав анкетування вчителів української мови та літератури, які працюють у закладах освіти Глухівської територіальної громади, з метою з'ясування рівня їх обізнаності з досліджуваною проблемою. Для *обробки отриманих результатів* застосовувалися методи кількісного й якісного аналізу, що дозволило об'єктивно оцінити ефективність запропонованої методики у процесі вивчення української літератури в сучасних закладах освіти.

Наукова новизна магістерського дослідження полягає в тому, що:

- вперше здійснено системний аналіз літературної спадщини Олександра Довженка періоду Другої світової війни в контексті її вивчення в сучасних закладах освіти;
- розроблено й обґрунтовано методичну модель компетентнісного вивчення творів О. Довженка воєнної тематики з урахуванням вимог Нової української школи;
- уточнено роль художнього осмислення війни у формуванні морально-етичних та громадянських цінностей учнів;
- виявлено освітні труднощі та запити вчителів-філологів щодо вивчення творчості Довженка в умовах повномасштабної війни в Україні;

- запропоновано авторські розробки фрагментів уроків, завдань, методичних прийомів, спрямованих на активізацію читацької діяльності учнів у процесі роботи з творами письменника.

Практичне значення одержаних результатів. Результати магістерського дослідження можуть стати цінним ресурсом для викладачів і студентів у процесі вивчення курсу з історії української літератури ХХ століття та методики її навчання у закладах вищої освіти. Матеріали роботи можуть також бути використані під час викладання української літератури в закладах загальної середньої освіти різних типів (гімназіях, ліцеях), а також при підготовці та реалізації спецкурсів, курсів за вибором і факультативів з української літератури.

Основні положення магістерської роботи знайшли своє відображення у формі доповідей на науково-практичних конференціях різних рівнів, на щорічних звітних наукових конференціях, семінарах молодих учених Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка впродовж 2024-2025 рр.:

- Всеукраїнська науково-теоретична інтернет-конференція «ХІ Довженківські читання: “Олександр Довженко й українська культура: історія, традиції, сучасність”» (Глухів, 24 жовтня 2024);
- VII Усеукраїнська студентсько-викладацька науково-практична інтернет-конференція з міжнародною участю «Сучасні тенденції та перспективи мовно-літературної освіти в Україні» (Глухів, 13-14 лютого 2025).

Публікації. Основні положення і результати магістерської роботи відображені у статті в збірнику наукових праць викладачів і студентів:

Чмирь В. Жіночі образи в кіноповісті Олександра Довженка «Україна в огні». Науковий потенціал дослідника: філологічні та методичні пошуки : зб. наукових праць викладачів і студентів. Вип. XIII / за заг. ред. Н. В. Гоголь. Глухів : Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка, 2025. 295 с. С. 159-165.

Магістерська робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел, що налічує 90 позицій, та додатків.

У вступі наведено обґрунтування актуальності вибраної теми, її наукової важливості та новизни, а також теоретичного і практичного значення отриманих результатів; визначено об'єкт і предмет дослідження, мету та методи роботи; сформульовано основні завдання магістерського дослідження.

У **першому розділі «Теоретичні основи дослідження»** проаналізовано патріотичну тематику в українській і зарубіжній літературі, розглянуто війну як художній образ, досліджено компетентнісний підхід у викладанні літератури.

У **другому розділі «Літературна спадщина Олександра Довженка періоду Другої світової війни як об'єкт шкільного вивчення»** досліджено біографічний і творчий контекст цього періоду в житті О. Довженка, розглянуто тематику і проблематику творів воєнного часу (оповідання, кіноповісті, публіцистика), охарактеризовано образ людини на війні у творчості митця, а також патріотичну ідею та художні особливості творів «Україна в огні», «Повість полум'яних літ», воєнного щоденника та ін.

У **третьому розділі «Вивчення творчості Олександра Довженка періоду Другої світової війни в закладах загальної середньої освіти: методичний аспект»** зійснено аналіз навчальних програм, підручників та навчально-методичних посібників в аспекті досліджуваної проблеми, визначено принципи і підходи до вивчення художнього твору воєнної тематики, форми і методи активізації читацької діяльності учнів, запропоновані інтерактивні, проєктні, міждисциплінарні технології у вивченні творів.

У висновках представлено узагальнені та систематизовані результати дослідження відповідно до поставлених проблем.

У **додатках** подано анкету для вчителів української літератури за проблемою дослідження (Додаток А), конспекти уроків української літератури для учнів закладів загальної середньої освіти (Додаток Б), тестові завдання до творів воєнної тематики (Додаток В), цитати зі щоденника О. Довженка (Додаток Г).

РОЗДІЛ І

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Патріотична тематика в літературі

Патріотична тематика в літературі є однією з провідних складових національного художнього спадку, що відображає глибокі почуття любові до рідної землі, відданості народові, боротьби за волю та гідність. Вона формувалася століттями як відповідь на історичні виклики та загрози, що постійно ставали перед українським та іншими народами світу.

Патріотизм – це моральне і політичне почуття любові до Батьківщини, відданості своєму народу, готовності захищати її інтереси, культуру, мову, незалежність і територіальну цілісність. Це усвідомлене ставлення громадянина до своєї країни як до духовної цінності [72, с. 415].

Основні ознаки патріотизму: любов до рідної землі, природи, мови, культури; гордість за свій народ, історію, традиції; повага до державної символіки, законів; готовність діяти на благо країни; активна громадянська позиція; здатність до самопожертви в ім'я Батьківщини (зокрема під час війни чи загроз державності).

Слово «патріотизм» походить від грецького «*patriōtēs*» – співвітчизник, земляк, що, у свою чергу, пов'язане з «*patris*» – батьківщина, вітчизна [72, с. 415].

Види патріотизму:

- громадянський (державний) – заснований на повазі до держави, її законів, політичних інституцій;
- культурний – проявляється у збереженні національної мови, традицій, мистецтва;
- екологічний – любов до рідної природи, дбайливе ставлення до навколишнього середовища;
- військовий – готовність захищати країну зі зброєю в руках.

Патріотизм є важливою темою української літератури, зокрема у творах Тараса Шевченка, Лесі Українки, Івана Франка, Олександра Довженка. У сучасній освіті він формується через вивчення рідної мови, історії, культури та активну участь у громадському житті.

В українській літературі патріотична тематика посідає особливе місце, оскільки історія України позначена тривалою боротьбою за незалежність і самобутність. Ще з часів давньої літературної традиції – від «Слова о полку Ігоревім» до творчості Тараса Шевченка, Лесі Українки, Василя Симоненка, Ліни Костенко та сучасних письменників – українські автори втілювали в образах своїх героїв ідеї національного визволення, духовної міцї народу, любові до батьківщини.

Патріотизм у «Слові о полку Ігоревім» – це одна з провідних тем твору, що відображає глибоку любов до рідної землі, мужність і відповідальність за долю країни. Цей давньоруський епос не лише прославляє героїчний подвиг князя Ігоря та його воїнів, а й закликає до єдності й захисту батьківської землі від ворогів.

Автор показує красу і багатство рідного краю, цінність його свободи та незалежності. Патріотизм проявляється в турботі про долю Вітчизни і прагненні зберегти її цілісність. «Слово» містить заклики припинити міжусобні чвари і об'єднатися проти зовнішньої загрози – половців. Це підкреслює, що сила народу – у його єдності. Патріотизм проявляється через прославлення мужності Ігоря і його дружини, які не шкодували життя заради захисту Вітчизни. Твір нагадує про важливість пам'ятати минуле, шанувати предків і передавати нащадкам любов до рідної землі.

Отже, патріотизм у «Слові о полку Ігоревім» – це поєднання любові до Батьківщини, мужності, єдності і відповідальності за долю народу. Цей твір залишається актуальним символом національної гідності й боротьби за свободу.

Патріотична тематика у творчості Тараса Шевченка – одна з провідних, наскрізних у його поезії. Шевченко був не просто поетом, а виразником

національного духу, голосом свого народу, який страждав від кріпацтва, безправ'я, національного гніту. Його твори сповнені глибокої любові до України, болю за її поневолення та віри у її світле майбутнє.

Основні прояви патріотичної тематики в творчості Шевченка:

Любов до України як до матері: Шевченко оспівує рідну землю, українську природу, народ, національні звичаї, мову. Образ України постає часто як страждальна мати, яку треба рятувати:

*«Свою Україну любіть,
Любіть її... во время люте,
В останню тяжкую минуту
За неї Господа моліть» [90, с. 315].*

(«І мертвим, і живим, і ненарожденним...»)

Протест проти неволі, заклик до боротьби: поет гостро засуджує кріпацтво, соціальну та національну несправедливість. Його вірші – це прокляття поневолювачам і заклик до волі:

*«Борітеся – поборете,
Вам Бог помагає!
За вас правда, за вас слава
І воля святая!» [90, с. 345]*

(«Кавказ»)

Героїзм і слава козацького минулого: Шевченко з великою пошаною змальовує славне минуле України – Запорозьку Січ, козацькі звичаї. Він вважає, що минуле має бути основою для відродження нації:

*«Було колись – в Україні
Ревіли гармати;
Було колись – запорожці
Вміли панувати» [90, с. 115].*

(«Іван Підкова»)

Мотив народного страждання: Шевченко часто зображує стражденний народ, селян-кріпаків, яких гноблять, принижують, але які зберігають людяність і надію на визволення:

*«Якби ви вчилися так, як треба,
То й мудрість би була своя.
А то залізете на небо:
І ми не ми, і я не я...»* [90, с. 154].

(«І мертвим, і живим...»)

Пророцтва визволення: поет мріє про майбутнє, у якому український народ стане вільним і щасливим, братерським з іншими народами:

*«І на оновленій землі
Врага не буде, супостата,
А буде син, і буде мати,
І будуть люди на землі»* [90, с. 152].

(«І Архімед, і Галілей...»)

Таким чином, патріотизм у творчості Тараса Шевченка – це не сліпе схвалення, а глибоке співпереживання, критика заради пробудження свідомості, любов, що вимагає дії. Його поезія стала моральним і духовним фундаментом українського національного відродження.

Патріотизм у творчості Лесі Українки – це свідомий, інтелектуальний і глибоко ідеологічний вияв любові до Батьківщини, її мови, культури, історії, боротьби за свободу. Письменниця не просто оспівувала рідний край, а формувала активну громадянську позицію, утверджувала національну гідність і волю до опору.

Основні риси патріотизму у творчості Лесі Українки:

Боротьба за національне визволення: Леся Українка вважала, що лише активна боротьба за **політичну та духовну свободу** може врятувати народ. Її герої – це борці, месники, революціонери, які не чекають милості, а **чинять опір гнобителям:**

*«Хто вам сказав, що я слабка,
Що я корюся долі?
Хіба тримтить моя рука,
Чи пісня й думка кволі?» [34, с. 19].*

(«Хто вам сказав, що я слабка...»)

Любов до рідної мови, культури, історії: у своїй поезії Леся Українка захищала українське слово, народну творчість, традиції, прагнула до їх відродження:

*«О слово рідне! Орле скутий!
Чи є на світі сила, що розкує твої крила?» [34, с. 112].*

(«Слово, чому ти не твердая криця...»)

Образи героїв-інтелектуалів, духовних лідерів: її герої мають високий моральний ідеал, вони здатні на самопожертву заради народу, правди, волі. Це не тільки воїни, а й мислителі, митці, пророки, які розуміють потребу боротьби. Зокрема, у драмі «Бояриня» порушено проблему зради, втрати національної ідентичності, духовного рабства.

Жіночий патріотизм – активний і сильний: на відміну від традиційного образу жінки як берегині дому, Леся Українка змальовує жінку-борця, жінку-прометея, здатну вести за собою народ:

*«Ні! Я жива! Я буду вічно жити!
Я в серці маю те, що не вмирає!» [34, с. 211].*

(«Contra spem spero!»)

Ідея непокори, незламності духу: патріотизм Лесі Українки – це не пасивна любов, а активна незгода з несправедливістю, виклик темряві, внутрішня свобода навіть у кайданах: *«Без надії сподіваюсь!»* (лозунг у вірші «Contra spem spero!»).

Таким чином, патріотизм Лесі Українки – це розумна, саможертвна боротьба за національну свободу, в якій поєднуються духовна сила, висока інтелектуальність і вічна віра у правду й народ. Її твори – це заклик не мовчати, не миритися зі злом, а боротися і творити нову Україну.

Патріотизм у творчості Івана Франка – це активна любов до рідної землі, народу, мови, поєднана з боротьбою за соціальне і національне визволення. Франко не лише оспівував красу України, а й закликав до просвіти, єдності, дії, будував образ нової людини – свідомого громадянина і борця.

Основні риси патріотизму у творчості І. Франка:

- любов до народу – особливо до трудового селянина, який є носієм національної сили;
- боротьба за свободу і справедливість – протест проти соціального і національного гніту;
- пропаганда освіти, науки, культури як засобу пробудження нації;
- критика пасивності й покори, заклик до дії.

Наприклад, у поезії «Каменярі» автор закликає не бути байдужими, боротися за волю, відроджувати національну ідентичність:

*«Лупайте сю скалу, нехай ні жар, ні холод
Не спинить вас!» [86, с. 19].*

Отже, патріотизм І. Франка – це розумна, діяльна, жертвенна любов до України, що вимагає не слів, а щоденної праці та боротьби за краще майбутнє.

Особливо інтенсивно патріотичні мотиви проявляються в літературі періодів суспільно-політичних зрушень: визвольних змагань, національно-визвольної боротьби, воєн ХХ і ХХІ століть. У творах Олександра Довженка, Олеся Гончара, Івана Багряного, Юрія Андруховича, Сергія Жадана розкривається глибока моральна суть патріотизму, який не зводиться лише до пафосу, а є щоденною боротьбою за збереження культурної, духовної та фізичної цілісності народу.

Патріотизм у творчості Олеся Гончара – одна з провідних ідей, що пронизує його романи, повісті, новели та публіцистичні виступи. Це глибоке і щире усвідомлення любові до рідної землі, народу, мови, історії, яке автор

втілює через образи героїв, художнє змалювання подій війни, праці, духовної боротьби та морального вибору.

Олесь Гончар зображує українців як народ, здатний вистояти в найтяжчі часи – на фронтах війни, в умовах післявоєнної розрухи, у боротьбі за моральні цінності. Роман «Прапорonosці» – оспівування героїзму радянських воїнів, зокрема українців, які визволяли рідну землю від нацистських загарбників: «Їх вела вогниста любов до Батьківщини...».

У багатьох творах автор звертається до української землі, символів, природи, родинного коріння як джерел сили та стійкості. Роман «Собор» – глибоко філософський твір, у якому образ собору – це символ духовності, історичної пам'яті, морального й національного стрижня: «Не руйнуйте собор у душі – і в житті збережеться нація».

Для Гончара патріотизм – це не лише зовнішні дії, а й глибока внутрішня відповідальність за свою країну, неприйняття зла, нищення культури, природи, історії. Герої повісті «Тронка» – люди, що вміють зберегти людяність і чесність, працюють на благо Батьківщини, шукають сенс життя в служінні народу.

Олесь Гончар зображує і антипатріотичні постаті – кар'єристів, нищителів духовних святинь, пристосуванців, які зраджують свою землю заради вигоди. Автор виступає проти цинізму, бездуховності та моральної деградації.

Його патріотизм – це не ворожість до інших народів, а віра у загальнолюдські цінності, у гідність кожної людини, що любить свою землю і поважає чужу.

Патріотизм у творчості Олеся Гончара – це моральний імператив, духовна і національна свідомість, відповідальність перед історією і майбутнім. Його герої – це люди, які не кричать про любов до України, а працюють, страждають, борються й творять, зберігаючи в серці «собор» української душі.

Патріотизм у творчості сучасних українських письменників – глибоке усвідомлення національної ідентичності, відображення подій новітньої історії, зокрема війни з Росією, боротьби за свободу, незалежність, людську гідність. Сучасна українська література стала духовним фронтом, що формує свідомість, зберігає пам'ять і надихає на опір.

Основні особливості патріотизму в сучасній літературі

Тема війни, героїзму, самопожертви: багато авторів звертаються до подій Революції Гідності, російсько-української війни, окупації Криму та Донбасу, повномасштабного вторгнення 2022 року. Прикладом є поезія і проза про Донбас, війну, людську стійкість **Сергія Жадана** («Інтернат», «Список кораблів»), а також емоційні поетичні свідчення про реалії війни **Богдани Матіяш, Катерини Калитко, Остапа Сливинського**.

Утвердження національної гідності: письменники переосмислюють історію, культуру, мову як основу стійкості та опору. Їхні твори є зброєю пам'яті та ідентичності: «Ми повернемося, друже, обов'язково, Повернемося з тобою до рідного дому...».

Часто автори самі є учасниками подій (волонтерами, військовими, очевидцями), тому їхня література правдива, гостра, документальна. Приклад: Олена Стяжкіна – рефлексії про Донбас і Крим, Артем Чех – військовий щоденник «Точка нуль».

Сучасні українські письменниці активно відображають війну, материнську втрату, волонтерство, емоції тилу. Приклад: Вікторія Амеліна (загинула у 2023 р.) – фіксувала злочини війни, допомагала як документаторка. Оксана Забужко – культурно-історичні роздуми про український опір («Планета Полин», «Нотатки з кухні»).

Отже, патріотизм сучасних українських письменників – це жива, активна любов до України, яка проявляється в слові, дії, пам'яті. Ці твори утверджують силу духу, документують війну, виховують громадянську свідомість і стають літературною зброєю в боротьбі за незалежність.

Зарубіжна література також багата на патріотичні мотиви. Твори Вільяма Шекспіра, Джорджа Байрона, Віктора Гюго, Генріка Сенкевича, Еріха Марії Ремарка, Ельвіри Баграт відображають боротьбу за свободу, гідність і незалежність, глибокі переживання, спричинені війнами, поневоленням, зрадами й національними катастрофами. Патріотизм у таких творах часто має універсальне значення, демонструючи єдність і солідарність людства у захисті базових цінностей.

Патріотична тематика в творчості Вільяма Шекспіра проявляється переважно в його історичних хроніках і трагедіях, де порушуються питання національного лідерства, вірності Батьківщині, боротьби за незалежність, а також обов'язку перед державою.

Шекспір з гордістю змальовує Англію, її природу, силу, народ. Особливо яскраво це видно у хроніках, де Англія – не просто фон подій, а головна духовна цінність. Наприклад, у творі «Річард II» автор зазначає: «Ця благословенна земля, ця земля Англія, Цей дорогоцінний камінь, посаджений у срібному морі...».

У багатьох п'єсах патріотизм – це головна риса ідеального правителя, який дбає про честь і добробут держави, як, наприклад, Генріх V:

«Хто не хоче битися зі мною – хай іде.

Ми не прагнемо померти в компанії того,

Хто не любить Англії усім серцем» [69, с. 19].

У Шекспіра зрада монархові чи державі – один із найтяжчих гріхів. Таких персонажів завжди чекає падіння або загибель. Це чітка моральна позиція автора. Шекспір показує, що кожен – і король, і простолюдін – несе відповідальність за Батьківщину, її стабільність, майбутнє і моральний стан.

Патріотична тематика у Вільяма Шекспіра – це відданість рідній землі, усвідомлення обов'язку перед нею, героїзм і моральна стійкість. Його твори сприяли формуванню національної свідомості англійців, особливо в часи політичних змін і воєн.

Патріотична тематика в сучасній зарубіжній літературі – це глибоке осмислення національної ідентичності, боротьби за свободу, права людини, громадянську гідність, пам'ять про історичні трагедії й героїзм народу. Сучасні письменники різних країн часто звертаються до тем війни, еміграції, опору диктатурі, втрати та відновлення національної цілісності.

У багатьох країнах після ХХ ст. патріотична література формувалася під впливом воєнних подій, диктатур, революцій, геноцидів. Наприклад, у романі Салман Рушді (Індія/Велика Британія) «Опівнічні діти» змальовано становлення незалежної Індії через особисту історію. У творі Кадзуо Ішігуро (Японія/Велика Британія) «Залишок дня» автор рефлексує про патріотизм і національну сліпоту в часи Другої світової.

Патріотизм проявляється у творах про вимушене покидання рідного краю, збереження культури, мови, національної ідентичності у вигнанні. Зокрема, Джумпа Лагірі (США, індійське походження) показує духовний зв'язок з рідною землею через героїв-емігрантів. Халед Госсейні (Афганістан/США) написав твори про долю афганського народу, біль війни, втрати Батьківщини: «Тисяча сяючих сонць», «Бігун із повітряним змієм».

Патріотизм подається як опір репресивним режимам, захист честі нації, боротьба за гідне життя народу. Наприклад, у творі «Це неможливо тут» Ораторію Сінклер Льюїс (США) попереджає про небезпеку тоталітаризму. Светлана Алексієвич (Білорусь) у документальній прозі розкриває драму народів СРСР, війну, Чорнобиль, страждання і витривалість звичайних людей.

У багатьох сучасних творах патріотизм пов'язаний із захистом рідної мови, мистецтва, традицій, особливо у багатонаціональних або постколоніальних країнах. Чимаманда Нгозі Адічі (Нігерія) в романі «Половина жовтого сонця» показує боротьбу за ідентичність під час громадянської війни в Нігерії. Маріо Варгас Льоса (Перу) осмислює роль інтелігенції, культури й мови у збереженні національного духу.

Таким чином, патріотизм у сучасній зарубіжній літературі – це не пафосне вихваляння країни, а глибока внутрішня потреба зберігати, розуміти і відстоювати національні цінності, навіть у складних політичних, воєнних і особистих обставинах. Це людяність, гідність і відповідальність перед народом, минулим і майбутнім.

Літературні образи патріотизму часто пов'язуються з героїзмом, жертовністю, протиставленням особистого й загального, болем втрат і надією на перемогу. Вони формують морально-етичний орієнтир для читача, особливо в умовах сучасних викликів, пов'язаних із війною, культурною агресією, кризами ідентичності.

У шкільній літературній освіті патріотична тематика відіграє важливу виховну функцію. Завдяки вивченню творів із патріотичним змістом учні формують національну свідомість, розуміння історичних подій, повагу до традицій, культури і мови свого народу. Компетентнісний підхід дозволяє не просто засвоїти зміст творів, а й осмислити їх у контексті сучасних реалій, формуючи активну громадянську позицію учнів.

Патріотична тематика в курсі української літератури для закладів загальної середньої освіти є однією з наскрізних і ключових, оскільки сприяє формуванню національної свідомості, любові до Батьківщини, поваги до історії, мови, культури й традицій українського народу. Через вивчення художніх творів учні осмислюють поняття громадянського обов'язку, гідності, боротьби за свободу й незалежність.

Завдання патріотичного виховання через літературу:

- виховання національно свідомої особистості;
- формування ціннісного ставлення до України;
- розвиток гордості за героїчне минуле і сучасне українського народу;
- плекання пам'яті про борців за свободу та незалежність.

Приклади реалізації патріотичної тематики в програмі:

5–6 класи:

- народні думи, історичні пісні – героїчне минуле, боротьба з ворогами;

- Тарас Шевченко «За сонцем хмаронька пливе», «Мені тринадцятий минало» – любов до рідного краю, страждання народу;
- Леся Українка «Конвалія», «Як дитиною бувало» – духовна стійкість, віра в силу слова.

7–9 класи:

- Тарас Шевченко «Кавказ», «І мертвим, і живим...» – заклик до боротьби, честь, слава, національна гідність;
- Іван Франко «Захар Беркут» – єдність народу, боротьба за волю;
- Пантелеймон Куліш, Марко Вовчок, Борис Грінченко – образи борців за правду і свободу;
- українські козацькі літописи, думи – історична пам'ять і героїзм.

10–11 класи:

- Олександр Довженко «Україна в огні», «Зачарована Десна» – страждання і стійкість українського народу під час війни;
- Улас Самчук «Марія» – трагедія голодомору як національна катастрофа;
- Василь Симоненко, Ліна Костенко, Дмитро Павличко – громадянська лірика, глибокий патріотизм;
- сучасні автори (Сергій Жадан, Марія Матіос, Оксана Забужко) – осмислення новітніх подій: війни, Майдану, визвольного руху.

Форми реалізації патріотичної тематики на уроках:

- літературний аналіз творів патріотичного змісту;
- усні й письмові роздуми про любов до України;
- інтерактивні проекти (наприклад: «Мій улюблений герой – патріот»);
- зустрічі з ветеранами, волонтерами, письменниками;
- проведення літературних читань, конкурсів патріотичних творів, есе, відеопроєктів.

Патріотична тематика в курсі української літератури не тільки розкриває естетичну й ідейну глибину творів, а й виконує важливу виховну

функцію: формує громадянсько активну, свідому, відповідальну особистість, яка розуміє цінність незалежної України.

Таким чином, патріотична тематика в літературі – це потужний інструмент не лише художнього впливу, а й соціального, культурного, освітнього виховання, що формує духовний стрижень нації та підтримує її незламність у складні часи.

1.2. Війна як художній образ

Війна як художній образ – це складне, багатогранне й символічне явище в літературному процесі, яке охоплює не лише зображення бойових дій, а й глибоке осмислення людських почуттів, морального вибору, національної ідентичності, трагізму історичних подій. Протягом століть цей образ трансформувався відповідно до змін у суспільстві, історії, філософії та художніх традиціях.

У літературі різних епох і народів війна постає як центральна тема або тло, що дозволяє автору зосередитися на аналізі людської поведінки в екстремальних умовах. Художній образ війни у творах літератури не лише документує події, а й дає змогу читачеві зануритися в емоційну атмосферу, співпереживати героям, осмислити сутність насильства, жертвності, патріотизму та гуманізму.

В українській літературі війна є одним із провідних образів, що відображає національний досвід боротьби за незалежність, біль утрат, героїзм і незламність духу народу. Особливо виразно образ війни розкривається в творах, присвячених національно-визвольній боротьбі, Другої світової війни, сучасній російсько-українській війні. Війна у творчості Олександра Довженка, Олеся Гончара, Василя Симоненка, Василя Стуса, Ліни Костенко, Сергія Жадана, Марії Матіос стає не просто темою, а глибокою художньою метафорою боротьби світла й темряви, життя й смерті, правди й брехні.

Зокрема, у кіноповісті Олександра Довженка «Україна в огні» образ війни набуває надзвичайно драматичного й символічного характеру. Автор поєднує документальність і ліризм, героїчне й трагічне, розкриваючи долі звичайних українців у вирі національної катастрофи. Війна постає як ворожа сила, що нищить села, родини, культуру, але водночас пробуджує національну гідність і жагу до боротьби. Центральне місце у творі посідає образ жінки-матері, що символізує Україну – зранену, але нескорену [19].

Образ війни в творчості Василя Симоненка – це глибокий і болісний досвід, відображений через призму особистих переживань, національної трагедії і прагнення до справедливості. Симоненко не романтизує війну, а показує її жорстокість, руйнування і втрати, водночас оспівуючи мужність, героїзм і незламний дух українського народу.

Вірші Симоненка сповнені болю за загиблих, розбиті долі, зруйновані сім'ї і знецінене життя:

«Не однак життя, а кривава буря...

Війна руйнує все, що любив» [86, с. 193].

Поряд із трагічністю війни поет оспівує тих, хто стоїть на захисті України, бореться за її свободу і майбутнє:

«Хто в землю нашу кров свою вливав,

Той вічно житиме в серцях нащадків» [86, с. 211].

Симоненко підкреслює, що війна – це не лише фізичний бій, а й боротьба за ідеали, правду, людську гідність. Поет засуджує будь-яке насильство, гноблення і зраду, наголошує на необхідності захищати правду і свободу. Василь Симоненко звертається до молодого покоління з проханням пам'ятати жертви війни і продовжувати боротьбу за незалежність.

Отже, образ війни у творчості Василя Симоненка – це суміш трагедії і героїзму, біль втрат і сила духу. Через поезію він передає глибоке відчуття відповідальності за долю України і закликає до незламності й патріотизму.

Образ війни в творчості Ліни Костенко – це складне, багатогранне явище, у якому переплітаються біль втрат, трагедія нації, незламність духу і

надія на перемогу. Війна у її поезії не просто фон, а глибокий символ випробувань, що формують національний характер і людську гідність.

Ліна Костенко показує, що війна приносить смерть, руйнування, розлуку, горе сім'ям і цілій нації:

*«Війна іде – не вибирає, кого зруйнувати,
Та зберігає тих, хто не втратив себе»* [86, с. 190].

Попри жахи війни, у поезії Костенко звучить тема внутрішньої сили, волі до життя і боротьби за свободу:

*«Ми не зломлені – ми живі, ми вільні,
І крізь пітьму несемо світло надії»* [86, с. 193].

Авторка вшановує пам'ять загиблих, героїв, визнає їхній подвиг як безцінний внесок у майбутнє України:

*«Вічна слава тим, хто поклав життя за землю,
Хто став непохитним щитом для рідного краю»* [86, с. 194].

Війна виступає як тест для народу – хто зуміє вистояти, зберегти культуру, мову, душу. Водночас у творчості Ліни Костенко звучить прагнення до миру, відновлення, любові і єдності. Образ війни в поезії Ліни Костенко – це не тільки біль і трагедія, а й символ незламності, мужності та надії. Вона змальовує війну як драму, що загартовує націю, формує гідність і спонукає до захисту рідної землі.

Образ війни в творчості Марії Матіос – це глибокий, часто трагічний і болісний портрет людських страждань, руйнувань і моральних випробувань, які приносить війна. Для Матіос війна – це не лише зовнішній конфлікт, а й внутрішня драма особистості, яка мусить зберегти людяність у жорстоких обставинах.

У творах Матіос війна розкривається через долі конкретних людей – їхні втрати, біль, розлуки, руйнування сімейних зв'язків. Наприклад, у романі «Солодка Даруся» війна виступає як фон, що загострює особисті трагедії та впливає на долі героїв.

Авторка показує, як війна змінює свідомість людей, веде до моральних дилем, зламу особистості, боротьби між бажанням жити і прагненням до відплати. Незважаючи на страждання, у творах Матіос відчутна глибока любов до України, її культури і традицій, які варто захищати. Війна – це час, коли випробовується людська душа, народжується сила, яка дозволяє пережити лихо і відродитися. Через свою прозу та поезію Марія Матіос засуджує жорстокість, безглуздість війни, наголошує на потребі збереження життя і людяності.

Образ війни у творчості Марії Матіос – це складне поєднання болю і сили, трагедії і надії, руйнування і прагнення до відродження. Вона через долі героїв показує, що війна – це випробування не лише для країни, а й для кожної людини.

У зарубіжній літературі також виробилися цілі традиції зображення війни як художнього образу. У творах Гомера, Софокла, Шекспіра, Бетховена, Толстого, Ремарка, Гемінгвея війна слугує не лише тлом, а й випробуванням людської моралі. У романі Еріха Марії Ремарка «На Західному фронті без змін» війна постає абсурдною і безглуздою силою, яка знецінює людське життя, руйнує молодість і надії. У творі «Прощавай, зброе!» Гемінгвей поєднує образ війни з індивідуальною трагедією, ставлячи під сумнів високі ідеали героїзму.

Образ війни в літературі часто супроводжується антивоєнним пафосом, особливо у ХХ–ХХІ століттях. Письменники намагаються показати не героїку битви, а її наслідки – смерть, втрати, страждання, спустошення. Через це змінюється і сама стилістика творів: на перший план виходить психологізм, глибокий аналіз особистості в кризових умовах, драматизм подій.

У сучасній українській літературі образ війни оновлюється у зв'язку з реаліями російсько-української війни. Твори Артема Чеха, Братислава Тарасова, Андрія Любки, Ірини Цілик осмислюють події на Сході України, розкривають внутрішній світ воїна, цивільної людини, волонтера, дитини в

умовах війни. У цих текстах війна – це не лише збройне протистояння, а й метафора духовного очищення, переосмислення національної ідентичності, боротьба за правду і людську гідність.

Отже, художній образ війни – це складне художньо-філософське явище, що постійно еволюціонує. Він дозволяє розкрити глибини людської душі, трагічність і велич історичних подій, моральний вибір кожної особистості. У системі шкільної літературної освіти осмислення образу війни є важливим засобом формування патріотичних почуттів, історичної пам'яті, емпатії та здатності до критичного мислення. Такий образ має потужний виховний потенціал і залишається актуальним у будь-який історичний період.

1.3. Компетентнісний підхід у викладанні літератури

Компетентнісний підхід у викладанні літератури є однією з ключових тенденцій сучасної освіти, що орієнтована на формування в учнів здатності застосовувати знання, уміння і цінності у реальному житті. Такий підхід трансформує традиційну модель навчання, спрямовану переважно на засвоєння фактичного матеріалу, у діяльнісну модель, де в центрі освітнього процесу перебуває учень як активний учасник пізнання [41-44].

Література – це не лише засіб естетичного виховання, а й могутній інструмент формування критичного мислення, емоційного інтелекту, громадянської свідомості. Компетентнісний підхід передбачає створення навчального середовища, у якому учень вчиться осмислювати художній твір, аналізувати поведінку персонажів, порівнювати літературні ситуації з власним досвідом, формулювати особисту думку та аргументовано її висловлювати.

Основні компетентності, які формуються під час вивчення літератури відповідно до вимог Нової української школи, включають: читацьку та мовленнєву, культурну, соціальну і громадянську, ініціативність і підприємливість, уміння вчитися упродовж життя. Наприклад, аналізуючи

образи творів Олександра Довженка, учні не лише пізнають художні особливості тексту, а й замислюються над моральними та філософськими проблемами, що є актуальними в сучасному суспільстві.

Одним із важливих інструментів реалізації компетентнісного підходу є інтеграція міжпредметних зв'язків. Так, вивчаючи літературу, учні можуть використовувати знання з історії, мистецтва, філософії, що поглиблює розуміння тексту і формує цілісне світобачення. Наприклад, розгляд творів на воєнну тематику може поєднуватися з вивченням історичних подій, що стали передумовами або фоном для зображених у літературі конфліктів.

Інтеграція і міжпредметні зв'язки під час вивчення української літератури в закладах загальної середньої освіти – це ефективний педагогічний підхід, який допомагає учням глибше зрозуміти художні твори, розширити світогляд і пов'язати знання з різних галузей. Такий підхід сприяє формуванню цілісної картини світу, розвитку критичного мислення, творчих і комунікативних компетенцій [41-44].

Основні цілі інтеграції в курсі української літератури:

- поглибити розуміння художніх творів через різні аспекти (історичний, культурний, філософський, мовний);
- розвивати міждисциплінарне мислення;
- показати взаємозв'язок літератури з історією, мовою, мистецтвом, музикою, громадянською освітою тощо;
- залучити учнів до активної пізнавальної діяльності.

Приклади міжпредметних зв'язків:

Українська література – Історія України

- аналіз творів, що відображають конкретні історичні події (наприклад, «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» Панаса Мирного та історія селянської реформи);
- вивчення поезії Тараса Шевченка у контексті української революційної боротьби;
- ознайомлення з історією козацтва через літературні твори О. Довженка.

Українська література – Українська мова

- вивчення мовних особливостей творів (лексика, стилістика, діалектизми);
- розгляд фразеологізмів і прислів'їв у контексті творів;
- практичні вправи на розвиток мовної компетенції на основі літературних текстів.

Українська література – Музика та образотворче мистецтво

- вивчення музичних творів і пісень, пов'язаних з літературними творами (народні пісні, інтерпретації поезії);
- аналіз і створення ілюстрацій до літературних творів;
- ознайомлення з театральними постановками і екранізаціями.

Українська література – Громадянська освіта

- обговорення громадянських і патріотичних тем на основі творів;
- розгляд морально-етичних проблем (справедливість, честь, відповідальність);
- формування цінностей через образи героїв.

Українська література – Географія

- вивчення природи, ландшафтів, побуту, описаних у творах, у контексті географічного розташування;
- ознайомлення з регіональними особливостями культури через літературу.

Методи реалізації міжпредметних зв'язків:

- тематичні проєкти і презентації;
- інтерактивні уроки та обговорення;
- кроспредметні творчі завдання (есе, малюнки, відео);
- екскурсії, зустрічі з митцями, істориками;
- використання цифрових ресурсів і мультимедійних матеріалів.

Інтеграція української літератури з іншими предметами допомагає учням не тільки краще розуміти твори, а й усвідомлювати їхній зв'язок із

життям, історією, культурою і суспільством, що формує цілісну, всебічно розвинену особистість.

Компетентнісний підхід також змінює роль учителя. Учитель уже не є єдиним джерелом знань, а стає фасилітатором, наставником, модератором навчального процесу. Він організовує освітні ситуації, що мотивують учнів до активної участі, пошукової діяльності, творчого самовираження. Уроки літератури перетворюються на діалогічні платформи, де думка кожного учня має значення.

Суттєву роль у реалізації компетентнісного підходу відіграють сучасні педагогічні технології: проєктне навчання, дебати, драматизація, використання цифрових ресурсів, формувальне оцінювання. Завдяки їм процес вивчення літератури стає не лише змістовним, а й цікавим, особистісно значущим. Наприклад, учні можуть створити проєкт за мотивами твору, написати від імені героя щоденник або есе, провести опитування серед однокласників щодо прочитаного.

Особливе значення має розвиток читацької компетентності – здатності розуміти, інтерпретувати, критично оцінювати й творчо переосмислювати прочитане. Ця компетентність формується поступово через систематичну роботу з художнім текстом: читання вголос і мовчки, обговорення, постановку проблемних питань, порівняння з іншими творами та життєвими ситуаціями [41-44].

Основні складові читацької компетентності:

- розуміння тексту (глобальне та детальне);
- критичне осмислення (оцінка, аналіз, інтерпретація);
- застосування прочитаного у житті та навчанні;
- мотивація до читання як джерела знань і розвитку [42].

Форми і методи розвитку читацької компетентності:

- використання різноманітних текстів (художніх, наукових, інформаційних);
- активні методи навчання (дискусії, запитання, проєкти);

- формування навичок рефлексії та творчої відповіді на текст;
- створення читальницького середовища і підтримка інтересу.

У контексті воєнного стану в Україні особливого значення набуває виховна функція літератури. Через вивчення творів про війну, патріотизм, гідність, учні не лише поглиблюють знання, а й формують емоційну стійкість, здатність до співпереживання, розуміння цінностей свободи та миру. Компетентнісний підхід дозволяє поєднувати літературну освіту з громадянським вихованням, формуючи цілісну особистість.

Компетентнісний підхід дозволяє органічно інтегрувати в освітній процес не лише розвиток читацьких, аналітичних і критичних навичок, а й виховання громадянина, який усвідомлює свою роль у суспільстві. Вивчаючи літературні твори, учні не тільки знайомляться з різними культурними та історичними контекстами, але й аналізують морально-етичні проблеми, розвивають емпатію, формують власну громадянську позицію.

Цей підхід сприяє формуванню цілісної особистості, яка володіє не лише знаннями, а й уміннями застосовувати їх у житті – брати відповідальність за свої дії, приймати етичні рішення, взаємодіяти у багатокультурному суспільстві. Таким чином, література стає не лише мистецтвом слова, а й важливим інструментом громадянського виховання, що формує активного, свідомого громадянина України.

Таким чином, компетентнісний підхід у викладанні літератури забезпечує всебічний розвиток учня, формування ключових життєвих умінь і цінностей. Він сприяє не лише якісному засвоєнню знань, а й становленню активного, мислячого, відповідального громадянина, здатного орієнтуватися в складному сучасному світі.

Висновки до розділу 1

У першому розділі було розглянуто ключові аспекти, що стосуються вивчення патріотичної тематики та образу війни в літературі, а також теоретичні засади компетентнісного підходу у викладанні художніх творів.

Нами з'ясовано, що патріотизм як моральна, національна й духовна цінність посідає важливе місце у творчості багатьох українських письменників. Література відіграє значну роль у формуванні національної самосвідомості, вихованні любові до рідної землі, історії та культури. Твори патріотичного змісту мають виховне, формувальне та мобілізуюче значення, особливо в умовах суспільних і політичних викликів.

У ході дослідження проаналізовано, як війна відображається в літературі не лише як історичний факт, а насамперед як глибокий особистісний і моральний досвід. Художній образ війни дозволяє осмислити трагізм, втрати, героїзм, боротьбу за життя і людяність. Письменники часто використовують символи, психологізм, зміну перспективи оповіді, аби передати складну палітру почуттів, які виникають у контексті військових подій.

Також обґрунтовано доцільність застосування компетентнісного підходу як ефективного засобу формування ключових і предметних компетентностей здобувачів освіти. Такий підхід передбачає інтеграцію знань, ціннісне ставлення до змісту, розвиток критичного мислення, уміння інтерпретувати художній текст і застосовувати набуті знання у практичному житті.

Таким чином, теоретичне осмислення означених аспектів створює підґрунтя для подальшого аналізу конкретних літературних творів, у яких поєднуються патріотичні мотиви, воєнна тематика та потенціал для реалізації компетентнісного навчання на уроках української літератури.

РОЗДІЛ 2

ЛІТЕРАТУРНА СПАДЩИНА ОЛЕКСАНДРА ДОВЖЕНКА ПЕРІОДУ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ ЯК ОБ'ЄКТ ШКІЛЬНОГО ВИВЧЕННЯ

2.1. Біографічний і творчий контекст періоду Другої світової війни в житті О. Довженка

Період Другої світової війни став надзвичайно драматичним і визначальним етапом у житті та творчості Олександра Довженка – видатного українського письменника, кінорежисера, публіциста і громадського діяча. У цей час його особисті переживання, глибока тривога за долю України, внутрішні суперечності та морально-етичні роздуми знайшли втілення у численних художніх, публіцистичних і кінематографічних творах, які стали яскравим свідченням доби.

На початку війни О. Довженко перебував у Москві, де працював у кінематографі. З перших днів війни він рвався на фронт, прагнучи особисто бути там, де вирішується доля народу. Його листи, щоденники й публіцистика цього періоду сповнені болем за знищені українські села, поневолений народ, зраду й героїзм, віру в перемогу. Цей складний внутрішній стан став основою для творів, у яких митець прагнув поєднати правду про війну з поетичною силою художнього слова [77].

Олександр Довженко – не тільки видатний український письменник і кінорежисер, а й військовий кореспондент. Під час Другої світової війни він працював у цій ролі, висвітлюючи події на фронті, що значно вплинуло на його творчість.

У 1941–1943 роках Довженко був офіційним військовим кореспондентом Радянського Союзу. Він висвітлював події війни на різних фронтах, зокрема – оборону Києва, бойові дії на Дніпрі. Його фронтові замальовки і репортажі відображали героїзм радянських воїнів, страждання

народу, а також драматизм війни. Досвід військового кореспондента надихнув його на створення художніх творів з воєнною тематикою, зокрема кіноповістей і фільмів.

Військові події стали темою таких його творів, як кіноповість «Україна в огні» – це глибока художня рефлексія над трагедіями війни. У творах Довженка відчувається не лише офіційна патетика, а й щира людяність, співчуття до долі простої людини. Його фронтові замальовки мають документальну цінність і значно збагачують українську воєнну літературу.

Особливе місце у творчості періоду Другої світової війни посідає кіноповість «Україна в огні» (1943), яка стала не лише літературним, а й глибоко політичним твором. Написана на основі щоденникових спостережень і фронтових вражень, кіноповість гостро засуджувалася радянською цензурою за «песимізм», «буржуазний націоналізм» та «спотворення образу радянського народу». Однак саме в цьому творі розкрито масштаб трагедії українського народу, жіночу долю, геноцид села, зраду та героїзм, що стали художнім літописом війни [49].

Ще одним важливим твором є повість «Повість полум'яних літ», написана в післявоєнний час, але концептуально пов'язана з воєнною добою. У ній автор намагається знайти нову художню мову, поєднуючи епічне і ліричне, трагічне й героїчне, щоб осмислити війну не лише як історичний факт, а як внутрішнє переживання народу. Через образ Савки Олександровича, сільського хлопця, що пройшов фронти і втратив усе, О. Довженко відкриває глибину національної драми.

Біографічно цей період позначений також серйозними випробуваннями для самого Довженка. Йому забороняли друкуватися, блокували фільми, звинувачували у формалізмі. Проте саме в ці роки загострилася його громадянська позиція. Він все більше усвідомлював себе представником української культури, змушеним виживати в умовах тоталітарного режиму. Це знайшло вияв у щоденниках, де Довженко розмірковує про майбутнє України, мову, культуру, місце митця в суспільстві.

Творчість Довженка періоду війни не можна розглядати окремо від біографічного контексту. Його щоденники є унікальним джерелом для вивчення не лише літературної, а й історичної правди. У цих записах – критика радянської політики, роздуми про національне приниження українців, біль за знищену українську ідентичність. Усе це зумовлює особливу художню силу його творів, де війна постає не просто як фон подій, а як глибокий філософський і культурний образ [47].

Олександр Довженко вів фронтові щоденникові записи під час Другої світової війни, які стали цінним джерелом для розуміння його світогляду, творчості та переживань воєнного часу. У цих записах він відображав реалії війни, біль і страждання народу, а також героїзм солдатів і надію на перемогу.

Основні теми щоденникових записів Довженка про війну: **жахи і руйнування війни, героїзм і самовідданість захисників** («Наші воїни – це не просто солдати, це душа народу, його незламна сила»), **біль втрат і страждання народу** («Війна – це не тільки битви, це горе мільйонів, розірвані долі і зруйновані мрії...»), **віра у перемогу і відродження України** («Після бурі і руйнувань прийде спокій, і з попелу зродиться нове життя України»), **моральна рефлексія і відповідальність митця** («Митець – це той, хто здатен перетворити біль і трагедію в творчість, що допомагає людям пережити важкі часи») [20].

Довженко описує масштаб знищень міст, сіл, природи, зневагу до життя мирних людей і руйнування культурних цінностей. Він віддає належне мужності радянських воїнів, особливо українців, які боролися за свободу своєї землі. Особливо гостро автор переживає втрати, трагедії сімей, розлуку з близькими, що позначається у зворушливих нотах щоденника. Попри жахи війни, записи пронизані надією, оптимізмом і вірою в майбутнє, в оновлення рідної землі. Довженко усвідомлює свою роль як художника і свідка подій, прагне через слово і образи донести правду про війну.

Період війни також став поштовхом до переосмислення самого жанру літератури. Довженко активно працював у жанрі кіноповісті, що дозволяло поєднати літературний текст із кінематографічним баченням. Його твори цього періоду насичені кінематографічними образами, монтажними прийомами, динамікою сцен, внутрішнім конфліктом і багатством символіки. Саме тому вони мають надзвичайну емоційну силу.

Отже, період Другої світової війни в житті Олександра Довженка – це час трагічних переживань, духовного зростання, активного переосмислення ролі митця й людини у воєнну добу. Його творчість цього періоду є не лише художнім свідченням епохи, а й вагомим внеском у формування української національної свідомості, духовної пам'яті та культурної ідентичності. Рефлексії, образи та настанови, висловлені в його творах, залишаються актуальними і нині – у час, коли Україна знову переживає війну й виборює свою свободу.

2.2. Тематика і проблематика творів воєнного часу (оповідання, кіноповісті, публіцистика)

Творчість періоду Другої світової війни займає особливе місце в українській та світовій літературі. У творах, написаних у цей період, автори прагнули зафіксувати правду про події, що кардинально змінили хід історії, визначили долі мільйонів людей, спричинили безпрецедентні трагедії, героїзм, зраду і жертвність. Особливо яскраво ці мотиви відображені в оповіданнях, кіноповістях і публіцистиці.

Основною тематикою творів воєнного часу є зображення війни як глобальної катастрофи, що торкнулася кожної людської долі. Через долі окремих персонажів розкриваються загальнонаціональні трагедії: втрата домівки, загибель близьких, примусова праця, репресії, боротьба за свободу. Велика увага приділяється темі героїзму – не лише фронтового, а й цивільного: жінок, дітей, учителів, лікарів, селян. Також актуалізується тема зради, колабораціонізму, складного морального вибору.

У кіноповістях Олександра Довженка («Україна в огні», «Повість полум'яних літ») тема війни розкрита крізь призму національної трагедії. Автор змальовує страждання українського народу, зруйноване село, порушення духовного ладу. Центральними стають проблеми національної гідності, боротьби за рідну землю, жертвності жінки-матері. Особливу увагу Довженко приділяє питанню збереження національної ідентичності в умовах тотального знищення культурного середовища [17].

Проблематика творів цього періоду охоплює як загальнолюдські, так і специфічно національні теми: конфлікт між обов'язком і совістю, ціною перемоги, місцем людини в тоталітарній системі. Важливими є також питання внутрішнього спротиву, моральної чистоти, гуманізму в умовах нелюдських випробувань. У творах простежується критика офіційної ідеології, прихована у формі художніх образів або натяків.

Тема війни в кіноповісті Олександра Довженка «Україна в огні» – одна з провідних, емоційно напружених і соціально значущих тем у всій творчості митця періоду Другої світової війни.

У творі війна постає не як героїчне змагання армій, а як глибока національна і особистісна катастрофа. Знищуються цілі села, руйнуються долі, страждають як солдати, так і мирні жителі. Автор показує не лише битви, а насамперед драму народу, який переживає окупацію, полон, втрату рідних, депортації, зраду.

Центральним образом є Олеся Запорожець, яка уособлює трагедію й силу української жінки. Її страждання в неволі, намагання зберегти честь і гідність, боротьба за виживання є прикладом внутрішнього фронту – жіночого, психологічного, морального.

Війна оголює болючі соціальні проблеми: зрадництво, байдужість, страх, а також роз'єднаність українського суспільства. Деякі персонажі (Лаврін Запорожець, отаманівці, старшини) змальовані як ті, хто не зміг об'єднатися у вирішальний момент – і в цьому письменник вбачає корінь національної поразки [19].

У драматичній ситуації дефіциту державницької ідеї та цінностей Довженко порушує тему національного відродження, формування нової української ідентичності через боротьбу, пам'ять, спротив. Навіть у стражданнях герої залишаються людьми – гідними, чесними, сильними.

Війна постає через жорстокі реалії німецької окупації, катування, розстріли, моральне приниження. Проте ворог не лише зовнішній – частина критики адресована і радянській системі, зокрема через образи бездушних офіцерів, байдужих до долі народу.

Письменник не романтизує війну, а подає її як катастрофу для людства. У творі багато сцен, де війна розкривається через особисті трагедії, страх, втрату сенсу життя, і цим Довженко закликає до гуманізму, співчуття, відповідальності за майбутнє.

Кіноповість «Україна в огні» – глибокий гуманістичний твір, у якому тема війни подана через емоційні переживання простих людей, національну трагедію і моральну кризу. Довженко прагне не лише змалювати події, а й осмислити причини поразок, вказати на потребу морального очищення і духовного пробудження нації.

Тема війни в кіноповісті Олександра Довженка «Повість полум'яних літ» – це глибоке художнє осмислення подій Другої світової війни як всенародної трагедії та джерела морального очищення.

Центральний герой, Іван Орлюк, уособлює образ істинного патріота, трударя і воїна, який пройшов крізь полум'я фронтів, поневіряння полону, важкі моральні та фізичні випробування. Через його долю показано, як війна зламала, але водночас загартувала дух людини [19].

У центрі – не чиновники, не генерали, а селяни, вчителі, хлібороби, солдати – люди, які власною працею і кров'ю виборювали Перемогу. Їхній героїзм не пафосний, а щоденний і людяний. Це – моральна перемога народу, що не втратив гідності.

Автор не обмежується односторонньою подачею образу ворога: у творі присутні сцени із полону, де війна постає не лише як збройне протистояння,

а як випробування людяності, витримки, віри у перемогу. Піднімається проблема морального вибору – навіть у неволі залишитися людиною.

Образ війни – не лише знищення, а й випробування, в якому гартується душа нації. Саме тому твір названо «Повість полум'яних літ» – бо ці «полум'яні» роки змінили українців назавжди.

У фіналі звучить оптимістична ідея: попри трагедію, руйнування, втрати – життя триває, і народ здатен на відродження. Образ Івана, який повертається до мирної праці, – символ надії на оновлення світу.

У «Повісті полум'яних літ» Олександр Довженко показує війну як страшне, але неминуче випробування, що стало джерелом моральної сили українського народу. Водночас твір звучить як антивоєнне послання, сповнене гуманізму та віри у людину. Автор зосереджується на духовній величч простих людей, їх здатності протистояти злу і залишатися людьми навіть у найстрашніших обставинах.

Оповідання як жанр також виявився ефективним способом передачі трагічного досвіду війни. Наприклад, у творах Юрія Яновського, Григора Тютюнника, Євгена Гуцала, Олеса Гончара відображено особистісний вимір війни – через погляд звичайної людини. У короткій формі автори зосереджуються на психологічній драмі персонажа, неочікуваних моральних рішеннях, трагізмі буденних ситуацій. Особливо трагічним є зображення дітей на війні, що викликає глибоку емпатію читача.

Тема війни в оповіданнях Олександра Довженка – одна з провідних у його творчості періоду Другої світової війни. У короткій прозі письменник розкриває війну як трагедію народу, вияв його героїзму, болю, любові до Батьківщини й ненависті до ворога.

Довженко показує війну як особисту і національну катастрофу, що охопила всі сфери життя – від села до фронту. Народ стає головним героєм – не лише воїни, а й жінки, діти, старі, що залишилися вдома.

В оповіданнях Довженка звичайні люди постають як герої, які гинуть, захищаючи рідну землю, або ж несуть на собі тягар війни без жалю і страху.

Особливо це проявляється в образах українських селян, солдатів, матерів. Незважаючи на змалювання героїзму, твори пройняті глибоким болем і ненавистю до війни як до руйнівної сили.

Довженко висловлює ідею: війна – не подвиг, а біль, і людство повинне її подолати. У творах яскраво зображено страждання матерів, вдів, сестер, які втратили рідних. Приклад – образи українських жінок, що з гідністю несуть біль втрати.

Герої творів не лише борються, а й зберігають людяність, вірять у перемогу та майбутнє. Приклади оповідань із воєнною тематикою: «Мати» – короткий твір про материнське серце, що не змирилося з втратою сина. «На колючому дроті» – змальовує трагедію військовополонених, їхнє духовне пригнічення [19].

У своїх оповіданнях Олександр Довженко розкриває війну як випробування національного духу, вияв глибокого патріотизму та гуманізму. Його твори пройняті болем, любов'ю до рідного краю, шаную до простого народу. Через короткі, емоційні новели автор створює художній літопис народного подвигу.

Публіцистика воєнного часу має іншу, але не менш важливу функцію – вона не лише інформує, а й формує громадську думку, надихає на опір, консолідує суспільство. Довженкові «Щоденники» – один із найцінніших документів доби, де особисте переживання поєднане з художнім осмисленням війни. У них автор різко критикує політику СРСР щодо України, порушує питання національної гідності, духовної колонізації, лицемірства і страху [77].

Духовна спадщина Олександра Довженка, що вирізняється особливим сприйняттям історії, є одним із найкращих засобів для виховання у молоді почуття національної свідомості та патріотизму. Митець ставить перед собою запитання: «Хто ми як нація?», і щоб дати на нього відповідь, пропонує розглядати історію не лише як минуле, а як те, що триває і сьогодні. Лише за такого підходу, на його думку, людина може відчувати себе творцем історії та

повноцінною частиною нації. Як зазначав Довженко у збірці «Материні пісні»: «Народ досягає справжнього щастя лише тоді, коли шанує свої давні традиції, зберігає характерні риси і незалежність» [20, с. 52].

Для нього історія – це не просто минуле, а безперервний процес, в якому кожен співвітчизник є творцем. Так само, як минуле втілюється в сучасному, сучасність постійно переходить у майбутнє. У кіноповісті «Зачарована Десна» він писав: «сучасне завжди на дорозі з минулого в майбутнє <...> дороге й святе моє сучасне <...> стане теж колись минулим» [20, с. 80]. У творі «Земля» Довженко описує історичний час як єдність «усіх труднощів, злигоднів і героїзму минулого, пристрастей сучасного і передчуття своєї історичної долі» [20, с. 132]. Отже, у його світогляді минуле має особливу цінність, бо визначає, як кожен учасник історії бере участь у теперішньому та майбутньому.

Вивчаючи історію України, автор «Щоденникових записів» намагався збагнути її суть. 27 квітня 1942 року він писав: «Перечитав знову історію України. Боже, як же вона сумна й безрадісна. Ніде правди діти – і погані ми, і нещасливі. Більше нещасливі, ніж погані» [20, с. 111]. Українці мали великі можливості для розвитку, але їхня доля була несприятливою: «Все було у нас – добра земля, багатства, чесні й працьовиті люди, здорові і красиві. Та не вистачило доброї долі. Погубила нас нещаслива географія і невдала історія» [20, с. 230]. Україна знаходиться на перехресті інтересів багатьох завойовників, які роздирали її на частини, роз'єднуючи народ. 30 червня 1945 року Довженко відзначав: «Немає в світі другого народу з такою жахливою долею. Не буде в Європі пасинка другого, що так зневажений у своїх правах задля підлих кон'юктур» [20, с. 342].

Тривала поневоленість, експлуатація і гноблення змушували українців боротися за краще життя й свободу. Значну частину історії Україна провела у боротьбі за визволення, проливаючи кров замість того, щоб творити. Через це у 50-х роках ХХ століття більшість сіл залишалися бідними, а міста невеликими і малозначущими. Географічне розташування України в

«пограниччі» і політична неспроможність лідерів не дозволили народу побороти денаціоналізацію та руйнування національної самосвідомості, що здійснювали імперські тоталітарні режими.

Примітним є те, що Олександр Довженко не уникав темних і болісних сторінок української історії. Як і Тарас Шевченко, він виступав проти романтизації минулого, нерідко висловлюючи сувору критику. Однією з основних причин тяжкого становища українського народу він вважав втрату національної гідності – особливо очевидну в період війни. У 1942 році, в час найбільшого випробування для нації, він записав у своєму «Щоденнику» про болючу проблему: «У нас абсолютно нема правильного проектування себе в оточенні дійсності й історії. У нас не державна, не національна і не народна психіка. У нас нема справжнього почуття гідності...» [20, с. 219].

На думку Довженка, український індивідуалізм, окрім позитиву, має і негативні наслідки, адже породжує прагнення до лідерства будь-якою ціною – «отаманщину», що у вирішальні моменти спричиняє роз'єднаність нації. Причину ж браку державницького мислення він убачав у століттях зовнішнього впливу: колонізації, русифікації, онімечування. «Наш народ нагадує мені тютюн, – писав він. – Його весь час пасинкують. У нього велике дебеле листя, а цвіту де-не-де» [20, с. 110].

Велику відповідальність за занепад національної свідомості Довженко покладав і на радянське керівництво, яке, за його словами, виявляло недбале ставлення до культури й народу. Його обурювало те, що українська історія була майже під забороною, молодь не знала про національних героїв, і, відповідно, втрачала джерела патріотизму. У цьому сенсі становище в радянській Україні, на думку митця, було навіть гіршим, ніж за часів царської Росії.

Про відсутність глибоко вкоріненого українського національного мислення свідчать і сторінки «Щоденника», де автор з тривогою та болем окреслює ці проблеми. Водночас він високо цінує кращі риси національного

характеру: працелюбність, любов до рідної землі, миролюбність, доброзичливість, гостинність, пісенність, шанобливе ставлення до жінки.

Глибоко усвідомлюючи значення історичної пам'яті, Довженко закликав вивчати історію, цінувати духовну спадщину, досліджувати культурні пам'ятки. Навіть під час війни він фіксував у «Щоденнику» факти знищення культурних цінностей, вбачаючи в цьому трагедію цілого народу. «Двадцятий вік помстився... Оставив биту цеглу... і покарбовану землю», – із сумом констатував він [20, с. 280].

Тематика боротьби, національного визволення і гідності займає центральне місце у всіх формах творчості того часу. Попри цензуру і тиск, митці знаходили способи говорити правду про війну. Твори, створені у воєнний період, мають не лише художню, а й документальну цінність. Через них можна простежити, як змінювався світогляд українського народу, як формувалася нова культурна ідентичність.

Особливої актуальності ця тематика набуває сьогодні, коли Україна знову перебуває у стані війни. У сучасній освітній практиці варто активно використовувати твори воєнного часу, щоб формувати в учнів історичну пам'ять, патріотизм, критичне мислення і емпатію. Аналізуючи тексти Довженка та інших авторів, школярі отримують змогу осмислити ціну миру, значення людської гідності, силу національного духу.

Отже, тематика і проблематика творів воєнного часу глибоко вписані у культурний код нації. Вони відображають не лише історичні реалії, а й морально-етичні виклики, перед якими стоїть людство. Ці твори залишаються актуальними і в XXI столітті, адже війна – це не лише подія минулого, а й проблема сучасності, що потребує осмислення через мистецтво слова.

2.3. Образ людини на війні у творчості Довженка

Творчість Олександра Довженка періоду Другої світової війни посідає особливе місце в українській літературі завдяки глибокому філософському

осмисленню війни як явища та особливої уваги до образу людини на війні. Через свої кіноповідсті, оповідання, щоденники він створює цілісну картину воєнної доби, у центрі якої – людина з її внутрішнім світом, моральними дилемами, духовними пошуками.

Образ людини в умовах війни у творах Довженка – це не лише солдат або командир, а передусім представник українського народу, що опинився в епіцентрі жорстокого конфлікту. Автор звертається до різних соціальних типажів: селян, учителів, жінок, дітей, старих – кожен з яких переживає війну по-своєму, але завжди трагічно і гідно.

У кіноповідсті «Україна в огні» головними героями стають прості українці – Лаврін Запорожець, його син Василь, дочка Олеся. Через їхні долі Довженко показує, як війна ламає, але не принижує людську гідність. Василь, вивезений на примусові роботи до Німеччини, не втрачає внутрішньої стійкості; Олеся проходить через жорстоке випробування, залишаючись духовно незламною. Особливе значення має образ Лавріна – уособлення батьківської сили, морального авторитету, глибокої любові до рідної землі [17].

Довженко уникає узагальнених, шаблонних характеристик. Його герої мають суперечливі риси, сумніви, страхи. Він зображує людину не як «гвинтик системи», а як індивіда з глибоким внутрішнім світом. У цьому проявляється гуманістичний пафос автора, його віра в людину, в її здатність вистояти навіть в умовах нелюдської жорстокості.

Образ жінки в умовах війни – один із центральних у творчості Довженка. Жінки в його творах – це матері, кохані, трудівниці, жертви і героїні. У постаті Олесі з «України в огні» втілено образ стражденної, але нескореної української жінки. Вона символізує національну честь, чистоту, духовну силу. Її приниження та поневіряння – це водночас і приниження народу, його культури, мови, традицій.

Особливу увагу Довженко приділяє психологічному стану людини на війні. У «Щоденниках» він відверто пише про те, як війна знищує людяність,

змушує людей ставати жорстокими, байдужими, пригніченими. Але навіть у цьому стані він шукає і знаходить прояви добра, співчуття, духовного спротиву. Він болісно переживає долю кожного з персонажів і водночас усвідомлює свою відповідальність як митця.

У повісті «Повість полум'яних літ» образ людини розкривається через внутрішню еволюцію героя. Солдати зображені не як бездушні машини, а як ті, хто переживає втрати, виявляє мужність, але й сумнівається. Ця людяність, вразливість, емоційна глибина протиставляється холодному офіціозу радянської воєнної пропаганди [17].

Довженко виступає як критик війни – не лише в її зовнішніх проявах, а й у її впливі на душу людини. Він показує, як війна калічить особистість, позбавляє її мрій, молодості, любові. Але водночас він показує й духовне зростання: герої його творів часто стають сильнішими, мудрішими, здатними до самопожертви.

Особливе місце в Довженковій концепції людини займає її зв'язок із рідною землею. Український селянин, захисник, мати – всі вони черпають сили в любові до рідного краю, до природи, до українського слова. Цей зв'язок є основою для духовного опору, для внутрішнього незламного ядра, яке війна не здатна знищити.

Таким чином, образ людини на війні у творчості Олександра Довженка – багатогранний, глибоко психологічний, пронизаний гуманістичним пафосом. Це людина, яка страждає, бореться, любить, не здається. Через своїх героїв письменник передає дух українського народу, його силу, біль і надію. Ці образи залишаються надзвичайно актуальними і в сучасному контексті, коли питання гідності, свободи, духовної цілісності знову набувають екзистенційного значення.

2.4. Патріотична ідея та художні особливості творів «Україна в огні», «Повість полум'яних літ», воєнного щоденника

У творчості Олександра Довженка періоду Другої світової війни домінує ідея патріотизму, любові до Батьківщини, героїзму простих людей, які стали на захист рідної землі. Ці ідеї знаходять своє художнє втілення у кіноповісті «Україна в огні», «Повісті полум'яних літ» та у воєнному щоденнику митця.

Кіноповість «Україна в огні» (1943) – один із найгостріших творів воєнного періоду [17]. У центрі оповіді – трагедія народу, який зазнає страшних випробувань в умовах війни. Автор порушує болісні питання відповідальності влади, морального вибору, долі народу. Патріотична ідея звучить у зображенні нескореності українців, у вірі в перемогу, у болю за зруйновану Батьківщину. Особливістю твору є поєднання епічного охоплення подій з інтимною лірикою. Довженко змальовує народну трагедію крізь долі окремих героїв – Олени, Лавріна Запорожця, їхніх дітей. Твір насичений символами, емоційними контрастами, глибокими філософськими роздумами.

«Повість полум'яних літ» (1946–1948) – твір про визволення України, про тріумф людської гідності, про відродження життя [17]. У центрі – образ Савки, солдата-визволителя, який втілює незламний український дух. Патріотична ідея розгортається в оспівуванні праці, любові до рідної землі, віри в майбутнє. Художні особливості повісті – символічність образів, поетичність мови, кінематографічна образність, звернення до фольклорної традиції. Автор використовує гіперболи, метафори, порівняння, аби створити емоційно насичену картину народного подвигу.

Патріотизм в оповіданні Олександра Довженка «Ніч перед боєм» постає не як декларативне гасло чи зовнішній атрибут, а як глибоке внутрішнє переживання, світоглядна основа поведінки героїв, духовна вісь, довкола якої обертається увесь емоційно-моральний простір твору. Автор зосереджує увагу на переживаннях молодого солдата, який напередодні

вирішального бою думає не про себе, а про свою землю, батьків, матір, уявляє рідну оселю, природу, дитинство – усе те, що асоціюється з Україною, з її красою, ніжністю, невинністю.

Ці роздуми героя сповнені глибокого ліризму, болю й водночас готовності до самопожертви. Саме в цьому – суть довженківського бачення патріотизму: він виростає з любові до рідного, з глибокого зв'язку людини з національною культурою, мовою, землею. Герой не кричить про свій героїзм, не прагне слави – його рішучість йти в бій, можливо, на смерть, є виявом внутрішньої гідності та усвідомленого вибору. Він не боїться вмирати, бо розуміє, за що бореться – за мир, за дітей, за майбутнє Батьківщини.

Особливої емоційної сили в оповіданні набуває образ матері. Мати – символ України, її страждання і святість. В уяві солдата вона постає тихою, доброю, втомленою, проте сильною. Довженко не ідеалізує війну – навпаки, показує її трагізм, але крізь цю трагедію світить світло людяності й любові до Вітчизни.

Таким чином, патріотизм у творі «Ніч перед боєм» – не формальний обов'язок, а глибока емоційна прив'язаність, душевна потреба, що проявляється в готовності віддати життя за те, що любиш. Це патріотизм без пафосу, щирий, інтимний, справжній – такий, яким його бачить і передає Олександр Довженко.

Воєнний щоденник Довженка – це глибоко особистий документ епохи, в якому вирують біль, тривога, гнів, надія. Через щоденникові записи ми бачимо справжнє обличчя війни, переживання митця, його боротьбу між митцем і громадянином. Патріотизм у щоденнику – це не гасло, а щоденна тривога за долю України, бажання бути корисним своєму народові. Довженко не приховує емоцій, щиро описує власні сумніви, розчарування, переживання, що робить щоденник унікальним свідченням доби.

Ось одна з виразних цитат зі щоденника Олександра Довженка, що змальовує страшне, нелюдське обличчя війни: «Я бачив війну. Вона страшна. Вона забирає все: молодість, красу, радість, любов, надію... Вона – страх,

смерть і сльози...» [20, с. 143]. Цей запис передає глибоко емоційне, особисте сприйняття війни – не як героїчного подвигу, а як людської трагедії. Довженко не прикрашає події, а говорить про справжнє обличчя війни – спотворене, криваве, нелюдське.

«Боже мій, яка прекрасна земля і яка страшна її доля...» [20, с. 543] – цей короткий, але вражаючий запис відображає драматизм світовідчуття митця, його біль за сплюндровану рідну землю, що потерпає від війни, зруйнована, понівечена, але водночас – велична й гідна любові. У цих словах – водночас туга, відчай і нескінченна ніжність до України, які пронизують увесь Довженків щоденник.

О. Довженко на сторінках свого щоденника осмислює роль письменника й митця під час війни: «Я не маю права мовчати. Коли вмирає мій народ, моє слово має жити, воно повинно бити, як зброя. Митець не може бути осторонь, коли гине його земля». Цей фрагмент виражає переконання О. Довженка в тому, що письменник під час війни – не просто спостерігач, а активний учасник духовного фронту. Слово, за його переконанням, має силу боротися, надихати, викривати зло та зміцнювати дух народу.

Доцільно згадати й відому цитату Олександра Довженка зі щоденника, у якій він глибоко й болісно осмислює суть війни: «Я проклинаю війну. Це найбільша мерзота, яка тільки може бути на землі. Війна – це жах і смерть, це мука і розпач народів» [20, с. 324].

Ця цитата передає щиру гуманістичну позицію Довженка – письменника, який не сприймає війну як героїчну романтику, а бачить її трагедію, біль, руйнування. У його щоденникових записах – правда про страждання простих людей і ненависть до насильства як явища.

У всіх згаданих творах відчутна художня своєрідність стилю О. Довженка – поєднання епосу й лірики, документальності й алегорії, образності й афористичності. Письменник не лише зображує війну, а й осмислює її, пропускає через себе, творить національний образ страждання і

незламності. Його мова емоційно насичена, метафорична, образна. Через художні прийоми він досягає глибокого психологічного впливу на читача.

Таким чином, у творах воєнного періоду Довженко утверджує ідею патріотизму як основу національного духу, показує моральну велич українського народу, його здатність вистояти й перемогти у найстрашніших випробуваннях. Художні засоби, що використовує автор, підсилюють ідейне навантаження тексту, створюють глибоко емоційне сприйняття війни як загальнонаціональної трагедії та джерела морального очищення.

Висновки до розділу 2

У другому розділі магістерської роботи здійснено ґрунтовний аналіз художньої спадщини Олександра Довженка періоду Другої світової війни в біографічному, тематичному, ідейному та естетичному контекстах.

Як відомо, війна стала переломним етапом у житті митця, суттєво вплинула на його світогляд, творчу манеру та тематику творів. Особисті переживання, розчарування, біль за долю народу і держави стали джерелом глибоких емоцій і художніх пошуків, що виявилися в його воєнній прозі, щоденниках і публіцистиці.

Проаналізовано широкий спектр тем і проблем, які порушує О. Довженко у творах 1941–1945 років: трагедія війни, зруйновані людські долі, моральний вибір, героїзм, зрада, жертвність, національна гідність. У прозі митця поєднуються епічне і ліричне, публіцистичне і глибоко особисте, документальне й художнє, що свідчить про жанрову складність і багатогранність воєнної тематики.

Автор зосереджує увагу не лише на подіях, а й на внутрішньому світі людини, її психологічних трансформаціях у межах жорстоких обставин війни. Центральне місце посідає образ воїна-патріота, простого українця, який, попри біль і втрати, не втрачає людяності, віри в перемогу та любові до Батьківщини.

Кіноповісті «Україна в огні», «Повість полум'яних літ», воєнний щоденник та оповідання є вершинними зразками воєнної прози Довженка, в яких поєднуються емоційна напруга, виразна публіцистичність, кінематографічна образність та глибокий патріотичний зміст. Автор розкриває складну правду про війну, не приховуючи трагізму, страждань народу, одночасно утверджуючи ідеї свободи, гідності й національної свідомості.

Узагальнюючи, можна зробити висновок, що воєнна творчість Олександра Довженка є надзвичайно цінним літературним і духовним явищем, що поєднує документальність і художність, особисте і національне, трагізм і надію, і має вагомe значення для формування патріотичного світогляду сучасного читача.

РОЗДІЛ 3

ВИВЧЕННЯ ТВОРЧОСТІ ОЛЕКСАНДРА ДОВЖЕНКА ПЕРІОДУ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ В ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ: МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ

3.1. Аналіз навчальних програм, підручників та навчально-методичних посібників в аспекті досліджуваної проблеми

Як уже йшлося в попередніх розділах, Олександр Довженко – видатна постать української літератури та кіномистецтва, чия художня спадщина відіграє важливу роль у формуванні національної ідентичності, патріотичної свідомості та гуманістичних цінностей молодого покоління. Його творчість, зокрема твори періоду Другої світової війни, є невід’ємною складовою українського літературного канону. В умовах сучасної освіти вивчення творчості митця сприяє розвитку ключових компетентностей, зокрема соціальної, громадянської, загальнокультурної, уміння мислити критично, аналізувати історичні події та усвідомлювати моральні аспекти війни.

У контексті магістерського дослідження вважаємо за необхідне проаналізувати навчальні програми, підручники з української літератури для 5-9-х та 10-11-х класів закладів загальної середньої освіти щодо проблеми дослідження, а також здійснити моніторинг визначених питань серед учителів-практиків.

Навчальною програмою з української літератури для 8 класу передбачено 2 години на вивчення творчості Олександра Довженка, зокрема для текстуального опрацювання виноситься оповідання «Ніч перед боєм». Зміст навчального матеріалу охоплює: життєвий і творчий шлях видатного українського кінорежисера і письменника, зміст його оповідань, присвячених одному з етапів Другої світової війни; «Ніч перед боєм» як твір про героїзм, самовідданість та патріотизм українського народу; образи діда Платона і діда Савки та їхній моральний вплив на солдатів [42, с. 57]. Міжпредметні зв’язки

на цих уроках можна провести з історією України, а саме з участю українців у Другій світовій війні [42].

Відповідно до навчальної програми на цих уроках передбачено розвиток таких предметних компетентностей: учень/учениця володіє основними відомостями про біографію митця; уважно читає твір, переказує його зміст і дає власні коментарі; визначає головну ідею твору; дає характеристику образам діда Платона та діда Савки [42].

А також розвиток ключових компетентностей: учень/учениця здатен пояснити важливий моральний урок, який засвідчили герої своїми самовідданими вчинками; формулює власні судження щодо понять патріотизму та героїзму в часи війни і миру. Емоційно-ціннісне ставлення включає усвідомлення значущості історичної пам'яті для кожної особистості, розуміння самопожертви, мужності й звитяги як проявів внутрішньої свободи сильної людини [42].

В 11 класі до творчості О. Довженка учні разом з учителем звертаються декілька разів. По-перше, під час вивчення теми Юрій Яновський «Майстер корабля» з метою встановлення міжмистецького контексту: Ю.Яновський і О.Довженко [83, с. 28]. Встановлюють спільні риси між героями та постаттю останнього, досліджують стосунки між діячами мистецтва.

Окремо творчість митця вивчається протягом 5 академічних годин у межах теми «Воєнне лихоліття». На цих уроках наголошується на участі українських письменників у подіях Другої світової війни, зростанні патріотичної тематики та героїчного пафосу в літературі того часу, а також на посиленні філософських мотивів і домінуванні соціалістичного реалізму в повоєнному мистецтві [83].

Для текстуального вивчення виноситься «Щоденник» (періоду війни) Олександра Довженка та кіноповість «Зачарована Десна». Зміст навчального матеріалу: «Трагічна творча біографія митця. Відомий у світі кінорежисер, засновник поетичного кіно. Романтичне світобачення. Довженко-художник. Довженко-прозаїк (оповідання часів війни, кіноповість «Україна в огні»).

Джерело вивчення історії його життя і трагічної доби – «Щоденник». Правда про український народ, його історію крізь призму авторського бачення й оцінки. Національні та загальнолюдські проблеми, поєднання особистісного, виражального начала з публіцистикою. Історія написання «Зачарованої Десни» (1942-1956), автобіографічна основа, сповідальність. Ця кіноповість – у часи воєнного лихоліття як душевна розрада, сповідь, моральна опора для митця. Поєднання минулого і сучасного. Два ліричні герої: малий Сашко і зріла людина, митець. Морально-етичні проблеми, порушені в кіноповісті» [83, с. 31].

З теорії літератури учні повинні засвоїти ключові поняття «кіноповість», «публіцистичність». Учитель допоможе учням встановити міжінтеграційні зв'язки з історією, а саме: події Другої світової війни на території України [83].

Міжмистецький контекст охоплює значне коло творів: художні фільми О. Довженка («Звенигора», «Земля», «Іван»), його воєнний «Автопортрет», твір «Малий Сашко», а також присвячену митцеві роботу А. Горської «Олександр Довженко», фільм Ю. Солнцевої «Зачарована Десна» та документальні стрічки «Роздуми після життя» (1992) і «Довженко. Щоденник 1941–1945» [83].

Предметні компетентності, які слід розвивати на уроках літератури з цієї теми: учень / учениця орієнтується в літературі воєнного періоду, володіє знаннями про життєвий і творчий шлях Олександра Довженка, усвідомлює його трагічні сторони. Може розповісти про Довженка як кінорежисера, називає його найвідоміші фільми та 2–3 прозові твори. Розуміє особливості авторського світобачення, сприймає «Щоденник» як важливе джерело для дослідження біографії митця в історичному контексті епохи, зокрема щодо осмислення української історії та долі народу. Аналізує «Зачаровану Десну», виявляє її художньо-стильові риси, визначає ознаки автобіографічності, дає характеристику образам-персонажам, пояснює особливості композиції, роль пейзажу, морально-етичні проблеми, порушені у творі. Оперує

літературознавчими поняттями «кіноповість», «публіцистичність» [83].

Ключові компетентності: учень/учениця вміє порівнювати особливості висвітлення певної теми в різних видах мистецтва; визначає риси національного мислення та світовідчуття в характерах персонажів; сприймає людину і природу як єдину цілісність; здатен критично осмислювати наслідки людської діяльності для навколишнього середовища; володіє навичками пошуку інформації та вміє її творчо й усвідомлено застосовувати.

Під час уроків, присвячених вивченню творчості письменника, в учнів/учениць слід формувати емоційно-ціннісне ставлення, яке включає розуміння специфіки світовідчуття українського народу, особливостей національного характеру, народної моралі та етики; усвідомлення значущості культурної самоідентифікації особистості; а також усвідомлення зв'язку між конкретним і загальним [83].

Для додаткового (самостійного) читання учнями 11 класу ЗЗСО автори навчальної програми пропонують такі твори О. Довженка: «Земля», «Щоденник» (повністю), «Ніч перед боєм», «Україна в огні» [83, с. 39].

Відповідно до програми з української літератури основна увага під час вивчення кіноповісті «Зачарована Десна» як прикладу автобіографічної прози має приділятися таким аспектам:

- зображення дитинства як духовної основи особистості;
- роль природи, родини, національних традицій;
- художні особливості кіноповісті (поєднання епічного, лірико-поетичного, сатиричного стилів);
- аналіз мови твору, зокрема використання діалектизмів, неологізмів, епітетів, метафор [83].

Також окремі програми пропонують вивчення фрагментів з воєнного «Щоденника» та кіноповістей «Україна в огні», «Повість полум'яних літ» на факультативному рівні чи в межах додаткових тем, спрямованих на розкриття проблем війни, долі людини, патріотизму.

У більшості сучасних підручників з української літератури для 11 класу (наприклад, підручники за редакцією Борзенко О. І., Лобусова О. В.; Фасоля А. М., Яценко Т. О., Уліщенко В. В., Тименко В. М., Бійчук Г. Л.; Авраменко О. М.; Слоньовська О. В., Мафтин Н. В., Вівчарик Н. М.; Коваленко Л. Т., Бернадська Н. І.) представлено твір «Зачарована Десна» як зразок української прози середини ХХ століття. У підручниках:

- подано короткі біографічні відомості про Довженка;
- висвітлено основні теми і мотиви твору (любов до рідної землі, природи, родини, пам'ять про дитинство);
- наведено проблемні запитання для обговорення на уроці;
- запропоновано творче завдання (написати лист герою твору, скласти характеристику образу батька тощо).

Разом із тим, твори військової тематики, такі як «Україна в огні» або «Повість полум'яних літ», зазвичай не включено до основного курсу, а лише побіжно згадуються. Це зумовлює потребу в методичному розширенні матеріалу про воєнну творчість письменника.

У навчально-методичних посібниках для вчителів (наприклад, у збірниках уроків, методичних рекомендаціях МОН, авторських методичних зошитах) часто подано докладні поурочні розробки уроків за творчістю О. Довженка. У таких матеріалах звертається увага на:

- формування ключових компетентностей (особливо громадянської, культурної, емоційно-етичної);
- впровадження інтерактивних форм роботи: дискусій, міні-проектів, порівняльного аналізу фільмів і текстів;
- створення мультимедійного супроводу до уроків (відеофрагменти фільмів, ілюстрації, карти);
- рекомендації до міжпредметних зв'язків з історією, художньою культурою, етикою.

У ряді посібників подається огляд фільмів за сценаріями О. Довженка, що дозволяє глибше зрозуміти його світогляд і розширити художній контекст

вивчення. Наприклад: у 2019 році вийшов збірник В. Миславського (упорядник) «Перше десятиліття кінематографічної творчості Олександра Довженка», що містить рідкісні публікації 1924–1934 років про його фільми. Т. Дерев'яно, Е. Глущенко, А. Козачина (упорядники), з редактором Л. Череватенко – автори книги «Довженко Олександр. Літопис життя. Фільми. Малюнки. Задуми» (1994), зібрали матеріали, що охоплюють фільмовий доробок Довженка, його задуми – як реалізовані, так і нереалізовані, а також життєвий контекст творця.

Аналіз навчально-методичної літератури засвідчує наявність стабільної уваги до творчості О. Довженка в навчальній програмі, проте також виявляє потребу:

- в оновленні підходів до її викладання з урахуванням сучасних педагогічних методик;
- в розширенні тематики – включення до опрацювання воєнних творів, що мають високу виховну цінність;
- у підготовці окремих дидактичних матеріалів, спрямованих на вивчення патріотичної тематики у творчості письменника;
- у залученні учнів до активного аналізу тексту через проектну, дослідницьку діяльність.

З метою розробки дієвих методичних рекомендацій щодо вивчення творчості О. Довженка періоду війни в освітньому процесі закладів загальної середньої освіти, зокрема на уроках української літератури та спецкурсах і факультативах, було прийнято рішення провести моніторинг серед учителів-словесників, щоб визначити актуальні аспекти визначеної нами проблеми.

До участі в анкетуванні ми запросили 10 учителів української літератури Глухівської територіальної громади, як компетентних і досвідчених професіоналів. Їм було запропоновано долучитися до нашого наукового дослідження, мета якого полягає в науковому обґрунтуванні та розробці методики вивчення літературної творчості Олександра Довженка періоду Другої світової війни в закладах загальної середньої освіти, яка

сприятиме формуванню в учнів читацької, історичної, морально-етичної та громадянської компетентностей, розвитку емоційно-ціннісного ставлення до історичного минулого України, усвідомлення патріотичних і гуманістичних ідей, втілених у творах митця. Також дослідження передбачає теоретичне, експериментальне та практичне обґрунтування змісту, форм і методів опрацювання творів митця в освітньому процесі, а також створення практичних рекомендацій для педагогів.

Моніторинг здійснювався шляхом відповіді на десять запитань із варіантами вибору або з можливістю висловити власну думку. Опитування було анонімним, а отримані результати залишаються конфіденційними та використовуються виключно для цілей магістерської роботи (див. Додаток А).

Зміст пропонованої анкети:

1. Чи вважаєте Ви актуальною в наш час літературну творчість О. Довженка періоду Другої світової війни?

- а) так;
- б) ні;
- в) Ваш варіант відповіді

2. На Вашу думку, чи достатньо часу виділено в навчальних програмах з української літератури для 5-11 класів на вивчення літературної спадщини О. Довженка учнями закладів загальної середньої освіти:

- а) достатньо;
- б) не достатньо.

3. Оцініть, будь ласка, рівень зацікавлення Ваших учнів літературною творчістю О. Довженка:

- а) високий;
- б) достатній;
- в) середній;
- г) низький.

4. Які труднощі виникають у здобувачів освіти під час вивчення літературних творів на воєнну тематику?

Ваш варіант відповіді _____

5. Який вплив на учня, на Вашу думку, може мати ґрунтовне вивчення творів воєнної тематики?

- а) сприяє підвищенню пізнавального інтересу до предмета;
- б) сприяє досягненню виховної мети;
- в) формує навички критичного мислення;
- г) практично ніяк не впливає.

6. Який вплив на розвиток національної свідомості й патріотизму учнів мають уроки української літератури, під час яких вивчається твори О. Довженка на воєнну тематику?

- а) позитивний;
- б) негативний;
- в) Ваш варіант _____

7. Чи використовуєте Ви історичний контекст на уроках української літератури?

- а) так;
- б) ні;
- в) Ваш варіант відповіді _____

8. Якими загальнодоступними Web-ресурсами та навчально-методичними матеріалами Ви користуєтесь при підготовці до уроків української літератури?

Ваш варіант відповіді _____

9. Якою науковою чи методичною літературою Ви порадили б скористатися для підготовки до уроків за творчістю О. Довженка?

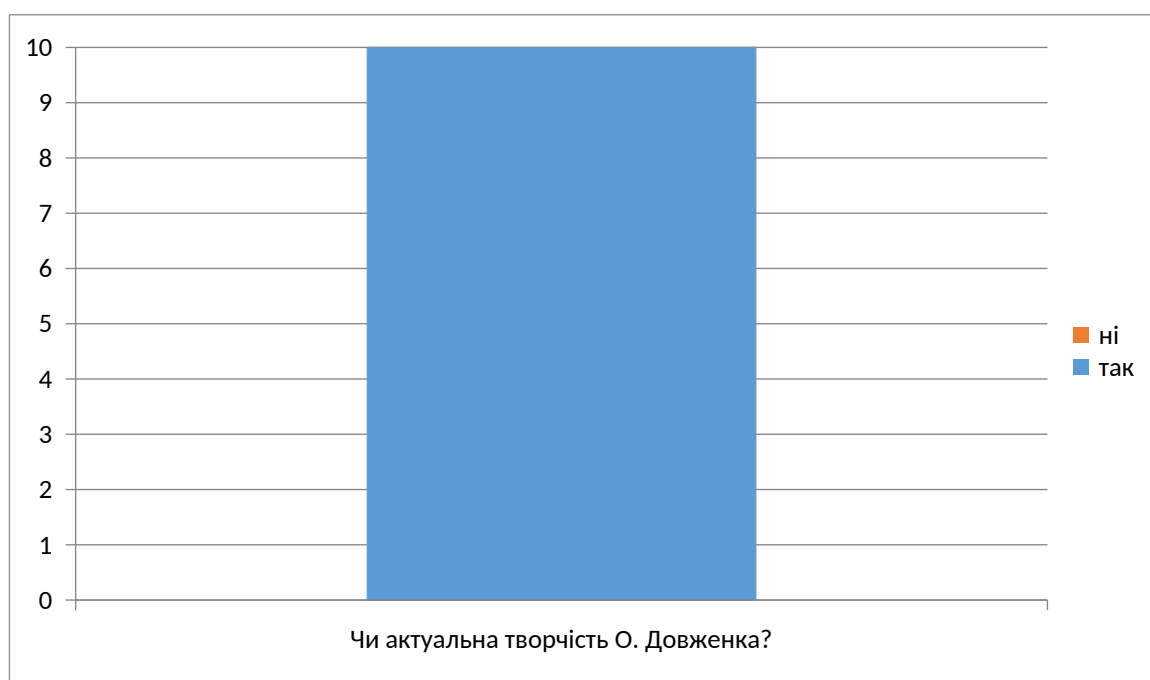
Ваш варіант відповіді _____

10. Які методи і форми роботи Ви порадили б використовувати на уроках української літератури з метою вивчення творів О. Довженка на воєнну тематику?

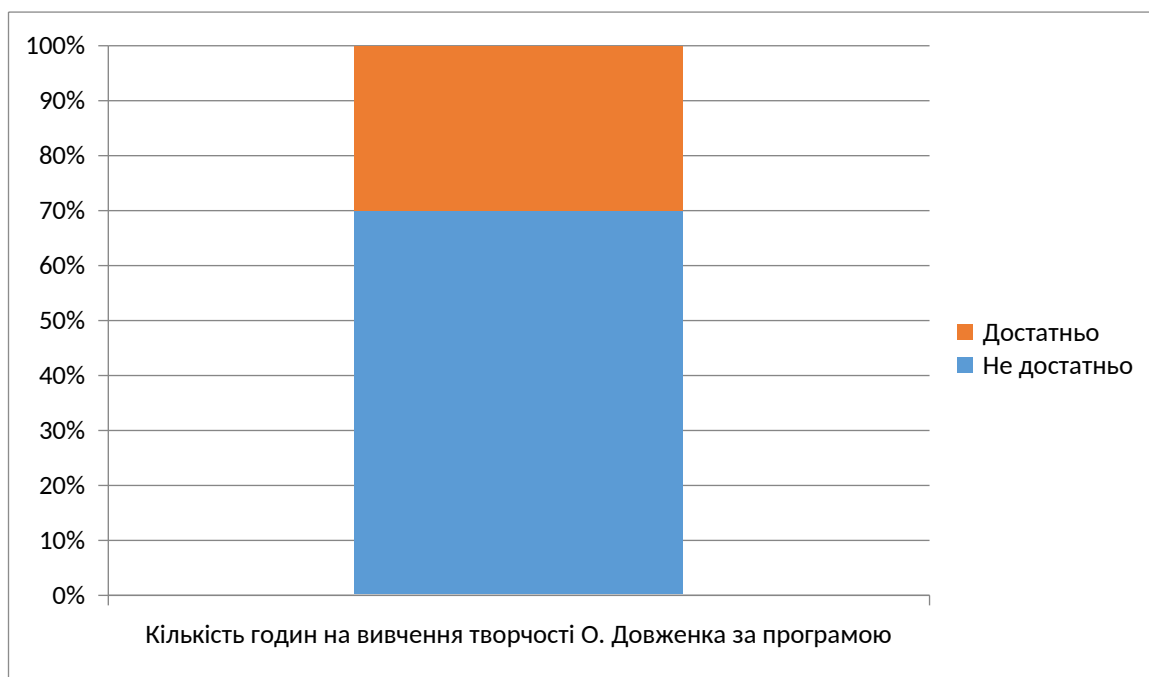
Ваш варіант відповіді _____

За результатами проведеного нами моніторингу можемо зробити такі висновки:

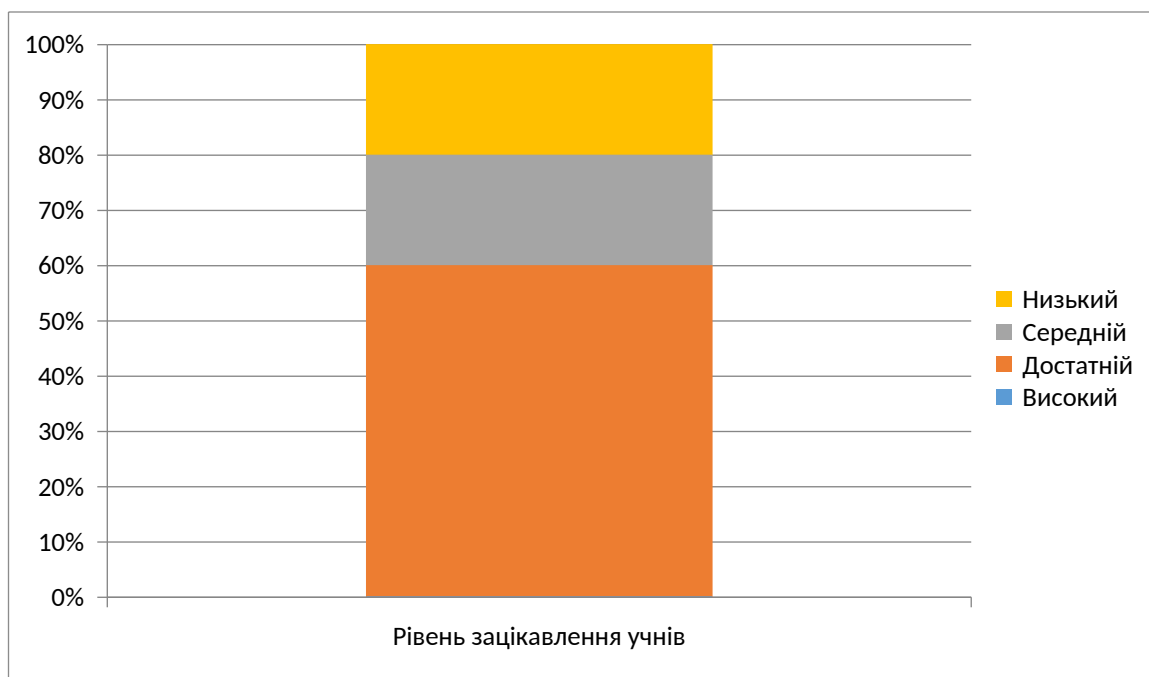
На запитання «Чи вважаєте Ви актуальною в наш час літературну творчість О. Довженка періоду Другої світової війни?» всі 10 респондентів (100%) одноголосно дали позитивну відповідь.

На прохання оцінити, чи достатньо часу виділено в навчальних програмах з української літератури для 5-11 класів на вивчення літературної спадщини О. Довженка учнями закладів загальної середньої освіти 7 із 10 респондентів (70%) зазначили, що 5 годин не є достатніми для повноцінного аналізу великого за обсягом та ідейним наповненням матеріалу. 3 вчительки вважають кількість годин достатніми.

Рівень рівень зацікавлення учнів літературною творчістю О. Довженка 6 учителів (60%) визначили як достатній, 2 (20%) як середній, 2 (20%) як низький. Що є свідченням актуальності і великої практичної значущості нашого дослідження.

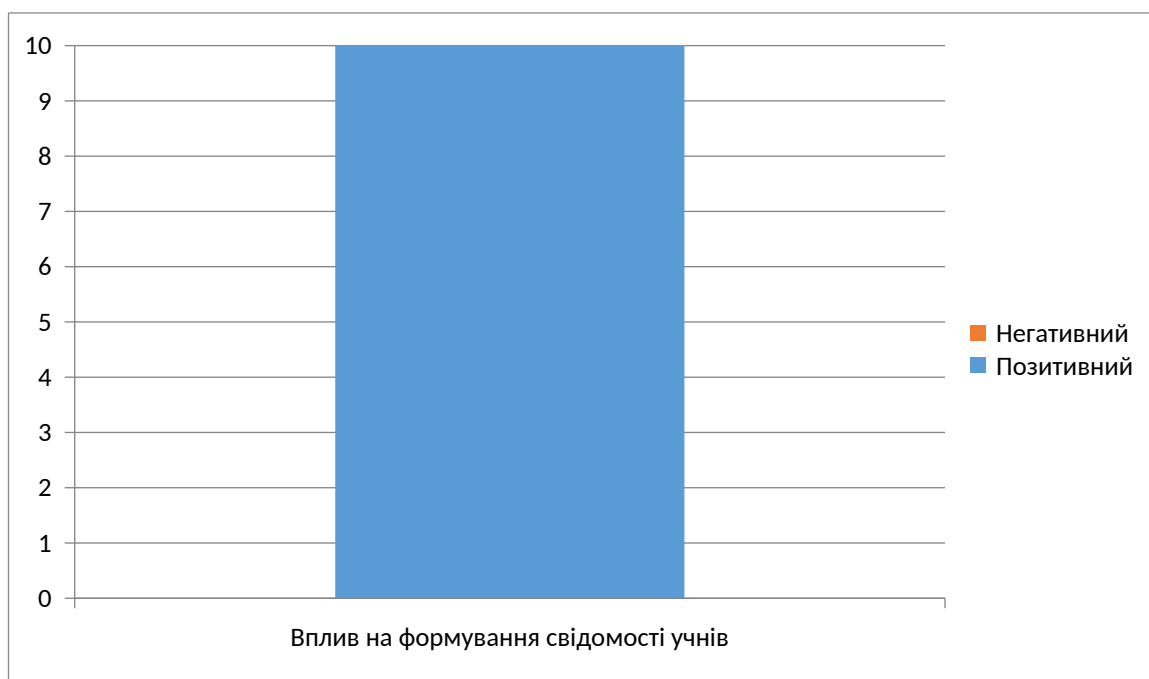

Вчителі-словесники серед основних труднощів, з якими учні стикаються під час вивчення творів на воєнну тематику, виокремлюють низький рівень сформованості вмінь здійснювати ідейно-тематичний аналіз, недостатнє розуміння історико-культурного тла відповідної епохи, а також великий

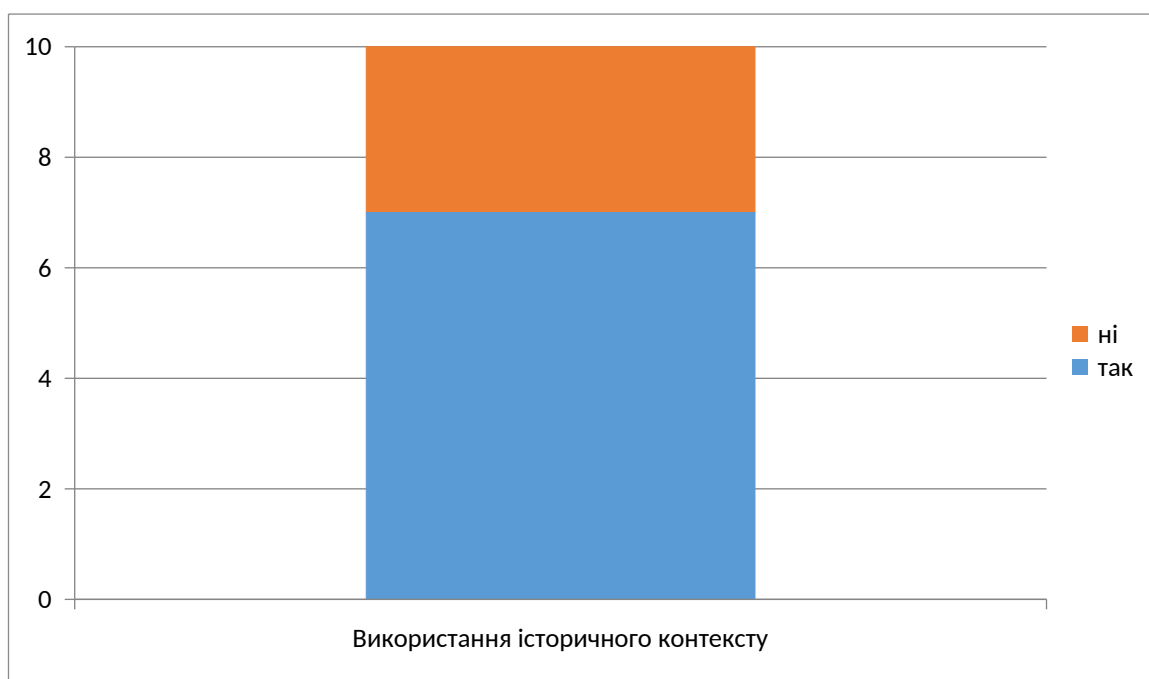
обсяг художніх текстів, що ускладнює їх повноцінне прочитання та глибоке осмислення.

На запитання «Який вплив, на Вашу думку, може мати ґрунтовне вивчення творів воєнної тематики на учня?» усі 10 опитаних учителів (100%) відповіли, що така робота сприяє зростанню пізнавального інтересу до предмета, забезпечує реалізацію виховного потенціалу уроку та формує навички критичного мислення.

Усі респонденти (100%) одноголосно зазначили, що ознайомлення з творчістю О. Довженка на уроках української літератури має виключно позитивний вплив на формування національної свідомості й патріотичних почуттів учнів.

На запитання «Чи використовуєте Ви історичний контекст на уроках української літератури?» 7 учителів (70%) відповіли ствердно і 3 педагоги (30%) заперечили це.

Результати анкетування показали, що переважна більшість учителів (100%) активно застосовують сучасні освітні технології у своїй педагогічній практиці. Під час підготовки до занять вони користуються відкритими інтернет-ресурсами (зокрема платформами «На Урок», «EdEra», «Всеосвіта»), а також методичними матеріалами, які надають СОІППО, Центр професійного розвитку Глухівської міської ради та заклади вищої освіти, що забезпечують підвищення кваліфікації педагогів.

Щодо джерел, які вчителі-словесники використовують для підготовки до уроків із вивчення творчості О. Довженка, то найчастіше згадувались наукові та науково-методичні публікації лабораторії довженкознавства Глухівського НПУ імені О. Довженка: матеріали конференцій, навчальні посібники, статті, тези тощо. Водночас жоден із респондентів не навів конкретних джерел, що стосуються саме аналізу кіноповістей митця. Це свідчить як про певну недостатню поінформованість учителів-практиків у цьому питанні, так і про актуальність та необхідність нашого дослідження.

У відповідь на запитання «Які методи і форми роботи Ви рекомендуєте застосовувати під час вивчення творів О. Довженка на воєнну тематику на уроках української літератури?» педагоги запропонували різноманітні

сучасні підходи. Серед них – складання ментальних карт, написання есе й сенканів, виконання міні-проектів, організація уявного інтерв'ю з автором, написання листа до Довженка, а також творче переосмислення сюжету кіноповіді шляхом створення його альтернативної версії.

Аналіз чинних навчальних програм, підручників, методичних розробок, а також результати анкетування вчителів-практиків дають підстави стверджувати, що на сучасному етапі розвитку методичної науки особливої важливості набуває удосконалення інноваційних підходів до вивчення творів Олександра Довженка, присвячених періоду Другої світової війни. У цьому контексті запропоновано авторські методичні рекомендації щодо ефективного використання письменницьких творів в освітньому процесі закладів загальної середньої освіти.

Таким чином, методика вивчення творчості Олександра Довженка в закладах загальної середньої освіти має значний потенціал для розвитку не лише літературознавчих знань, а й громадянських цінностей учнів. Для реалізації цього потенціалу необхідне системне оновлення навчальних матеріалів, що забезпечить глибше і багатогранніше ознайомлення з творчістю митця.

3.2. Принципи і підходи до вивчення художнього твору воєнної тематики

Художні твори воєнної тематики є надзвичайно важливими в системі літературної освіти, оскільки вони не лише розкривають трагедію війни як історичного явища, а й формують у здобувачів освіти ціннісні орієнтири – патріотизм, гуманізм, почуття національної гідності тощо. В умовах сучасної війни в Україні інтерес до таких текстів актуалізується ще більше. Тому виникає потреба у формуванні ефективної методики вивчення творів воєнної тематики з урахуванням компетентнісного підходу, психолого-педагогічних особливостей учнів і гуманістичних цілей освіти.

Психолого-педагогічні особливості вивчення літератури учнями 11 класу зумовлені віковими, когнітивними, емоційними та соціальними характеристиками старшокласників. Пропонуємо ключові аспекти, які слід ураховувати під час організації навчального процесу.

Вікові психологічні особливості старшокласників полягають, у першу чергу, у формуванні особистісної ідентичності. Учні 11 класу активно шукають відповіді на питання «Хто я?», «Яке моє місце в суспільстві?». Це створює передумови для глибокого емоційного сприймання літературних героїв, теми життєвого вибору, моральних конфліктів.

Продовжується в цьому віці розвиток абстрактного й критичного мислення. Старшокласники здатні до аналізу, узагальнення, порівняння художніх творів, виявлення підтексту, символів, авторської позиції. Спостерігається підвищена чутливість до соціальних і філософських проблем. Актуальними стають твори про сенс життя, історичну пам'ять, мораль, відповідальність, патріотизм.

Педагогічні особливості навчання літератури в 11 класі полягають у тому, що домінатним стає особистісно зорієнтоване навчання. Необхідно враховувати інтереси, життєвий досвід, цінності учнів, що сприятиме внутрішній мотивації до читання.

Основна увага, як і раніше, приділяється формуванню ключових і предметних компетентностей, зокрема: читальницької, комунікативної, соціальної, емоційно-етичної. Важливо розвивати навички обговорення, аргументації, активного слухання, що реалізується через дебати, обговорення, есе, творчі проекти.

Доречною є, особливо в підлітковому віці, інтеграція літератури з історією, філософією, мистецтвом. Це дає змогу учням краще зрозуміти культурно-історичний контекст твору.

Методичні акценти сприймання творів літератури старшокласниками:

- активне використання інтерактивних технологій: аналіз відеофрагментів, дискусійні клуби, рольові ігри, сторітелінг, створення буктрейлерів, ментальних карт.
- робота з різними видами читання: аналітичне, критичне, творчо-інтерпретаційне.
- проєктна діяльність: старшокласники здатні до самостійного пошуку, критичного відбору інформації, презентації результатів у різних форматах (реферат, виступ, постер, відео).

Якщо говорити про емоційно-ціннісний розвиток старшокласників, то слід враховувати, що через художні образи та життєві ситуації література допомагає 11-класникам:

- осмислити власну систему цінностей;
- навчитися співпереживати;
- формувати громадянську позицію;
- укріплювати почуття патріотизму та національної ідентичності.

Отже, знання психолого-педагогічних особливостей 11-класників дозволяють організувати вивчення літератури як інтелектуально й емоційно насичений процес, що формує не лише читацькі навички, а й світогляд, громадянську та особистісну зрілість.

Основні дидактичні принципи:

Принцип історизму. Передбачає розгляд твору в контексті історичних подій, до яких він звертається. Учні мають усвідомити хронологію, передумови, наслідки війни та її відображення у свідомості автора.

Принцип національної спрямованості. Художні твори про війну мають вивчатися з акцентом на ролі українського народу, боротьбі за незалежність, збереженні національної ідентичності, мові, культурі.

Принцип емоційно-ціннісного сприймання. Методика має передбачати такі форми роботи, які викликають у школярів співпереживання, моральні роздуми, критичне ставлення до війни як явища.

Принцип міжпредметних зв'язків. Забезпечує інтеграцію літературного аналізу з історичними, мистецькими, філософськими знаннями.

Принцип особистісно орієнтованого навчання. Дає можливість учням висловлювати власні судження, ставити запитання до тексту, обирати завдання відповідно до рівня зацікавлення.

Методичні підходи до вивчення творів воєнної тематики

Основним методом роботи з текстами є літературний аналіз. Проте у випадку з воєнною тематикою доцільно застосовувати поглиблений психологічний аналіз персонажів, інтерпретацію символів, емоційно-оцінювальне читання.

Компетентнісний підхід передбачає формування таких компетентностей:

- громадянської – через усвідомлення морального вибору героїв;
- соціальної – шляхом обговорення цінності життя, взаємодопомоги;
- культурної – через порівняння творів української та світової літератури;
- інформаційної – шляхом роботи з історичними матеріалами, фільмами, інтерв'ю.

Проектна діяльність орієнтована на дослідницький підхід – підготовка презентацій, літературно-історичних мініпроектів («Образ війни в мемуарах і художніх творах», «Жіноча доля на війні» тощо).

Дискусійні та проблемні методи сприяють формуванню критичного мислення та власної позиції. Приклади проблемних питань:

- Чи завжди війна породжує героїзм?
- Як художні образи можуть допомагати пережити травматичний досвід?

Медіаосвітній підхід полягає в залученні фільмів, документальних свідчень, відеозаписів спогадів ветеранів або сучасних військових, сприяє глибшому емоційному сприйманню та актуалізації теми.

Етапи роботи з художнім твором воєнної тематики

- мотиваційний етап: формування інтересу, активізація знань про історичну епоху;

- етап первинного читання: робота з текстом – емоційне сприймання, перші враження, ілюстративне читання;
- аналітико-інтерпретаційний етап: обговорення художньої структури, образів, проблематики;
- оцінювально-рефлексивний етап: формулювання висновків, есе, участь у дискусії;
- творчий етап: створення власних текстів, інтерпретацій, екранізацій, вистав.

Художній твір воєнної тематики має велике виховне значення, формує:

- повагу до героїзму українців;
- негативне ставлення до агресії;
- розуміння трагедії війни як особистої і національної втрати;
- усвідомлення цінності миру.

Отже, вивчення художніх творів воєнної тематики в закладах загальної середньої освіти має ґрунтуватися на поєднанні традиційних і сучасних методів викладання, інтеграції знань і компетентнісного підходу. Такий підхід сприяє не лише літературознавчому збагаченню учнів, а й формуванню їхніх світоглядних, моральних та громадянських позицій, що особливо актуально в умовах сьогодення.

3.3. Форми і методи активізації читацької діяльності учнів

Читацька діяльність – це цілеспрямований процес сприймання, осмислення, інтерпретації та оцінювання художнього твору, результатом якого є не лише розуміння змісту, а й формування особистісного ставлення до прочитаного. У сучасних умовах активізація читацької діяльності здобувачів освіти є важливим завданням літературної освіти, оскільки саме вона формує читацьку компетентність, критичне мислення, емоційно-ціннісну сферу учня.

Серед основних причин зниження інтересу учнів до читання можна виокремити такі:

- надмірне використання гаджетів і соцмереж;
- недостатній зв'язок між прочитаним і життєвим досвідом дитини;
- перевантаження програмовими текстами без емоційного залучення;
- відсутність варіативності методів викладання літератури.

Тому виникає необхідність урізноманітнити підходи до роботи з художніми творами, зробити їх ближчими до учнівського досвіду.

Основні форми активізації читацької діяльності

Індивідуальні форми:

- читання з передбаченням: учні прогнозують розвиток сюжету, обговорюють альтернативні варіанти;
- створення читацького щоденника: фіксація вражень, цитат, коментарів, особистих оцінок;
- есе, рецензії, листи до автора чи героя твору.

Групові та парні форми:

- літературні дискусії за ключовими проблемами твору;
- метод «акваріума»: учні аналізують сцену, коментуючи її по черзі;
- спільне створення асоціативних схем, діаграм, ментальних карт.

Колективні форми:

- літературні театралізації, інсценізації епізодів;
- створення читацьких клубів у класів;
- організація конкурсів на кращого читача чи кращу творчу інтерпретацію.

Методи активізації читацької діяльності

Проблемно-дискусійні методи:

- Використання проблемних питань: Чи можна виправдати вчинок героя? Як би ви діяли на його місці?
- Обговорення дилем, морального вибору героїв.
- Метод «так – ні»: учні мають обґрунтувати свою позицію.
- Метод «від тексту до себе». Цей підхід акцентує увагу на особистісному сприйнятті твору. Учні осмислюють: Як я розумію

тему? Чим схожа/відмінна ситуація в творі від мого життя? Які емоції викликала книга?

Інтерактивні методи:

- Метод «рольової гри»: учні перевтілюються в героїв, «проживають» ситуації.
- Літературна імпровізація: учень продовжує історію або змінює фінал.
- «Гарячий стілець»: один із учнів грає роль героя, інші ставлять йому запитання.

Візуалізація прочитаного:

- Ілюстрації до твору, колажі, сторіборди, міні-комікси.
- Створення буктрейлерів (коротких відео-реклам книги).
- Вікторини, пазли, інтерактивні тести за змістом.

Проектно-дослідницький метод:

- Учні досліджують тему твору, порівнюють з іншими джерелами (фільмами, публіцистикою).
- Підготовка міні-доповідей, виступів, презентацій.
- Творчі проекти: «Літературна мандрівка», «Герой очима сучасника», «Слово проти війни».

Використання сучасних технологій

- Платформи для читання (Google Books, LibriVox, Wattpad).
- Цифрові щоденники читання (Padlet, Canva).
- Онлайн-дискусії, чати класних читацьких клубів.
- QR-коди до відео про твори чи біографію автора.

Учитель має бути посередником між текстом і учнем. Його завдання: мотивувати до читання; забезпечити емоційно комфортну атмосферу; використовувати різноманітні методи відповідно до інтересів класу; стимулювати самостійний вибір книг.

Забезпечення емоційно комфортної атмосфери під час вивчення творів Олександра Довженка на воєнну тематику є важливою складовою ефективного освітнього процесу, адже ці твори порушують складні моральні,

історичні, емоційно напружені питання. Щоб навчання не стало психологічно травматичним для учнів, а навпаки – сприяло формуванню емоційної стійкості, патріотичних почуттів і глибокого розуміння людських цінностей, слід дотримуватися низки педагогічних принципів і практик.

Принцип емоційної безпеки: вчитель має дбати про атмосферу довіри, підтримки, відкритості до думок учнів, важливо попереджати прояви емоційного тиску, засудження або приниження під час обговорення складних тем.

Індивідуальний підхід: урахування різного емоційного досвіду, чутливості учнів до тем війни, втрат, героїзму; за потреби – надання часу на індивідуальне опрацювання матеріалу або творчі завдання без обговорення в групі.

Збалансоване подання матеріалу: поряд із трагічними подіями важливо акцентувати увагу на позитивних образах – мужності, людяності, любові до рідної землі; використання світлих уривків, натхненних описів природи як протиположності воєнній тематиці.

Можна розпочинати урок з короткої вправи: «слово-настрій», прослуховування спокійної музики або візуалізації природи (зображення Десни, українського села тощо). Введення в тему через метафори, особисті роздуми, поетичне слово буде актуальним.

Після емоційно насичених фрагментів учні мають змогу поділитися враженнями в письмовій формі (есе, щоденниковий запис, лист до героя). Використовуйте вправи на самозаспокоєння: «емоційна свічка» (учень висловлює лише одне почуття, яке переважає після прочитаного).

Робота в парах або мікрогрупах дозволяє підтримати одне одного під час аналізу важких тем. Вчитель виступає як фасилітатор, допомагаючи учням висловлювати думки м'яко, з повагою.

Учитель може запропонувати своїм учням створення альтернативного фіналу, колажу на тему «Мир і любов у світі Довженка», написання листа надії солдату чи герою твору. Буде дієвою візуалізація світлого образу

Батьківщини або дитинства, які часто з'являються у творах митця навіть у контексті війни.

У разі потреби доцільно залучати шкільного психолога для обговорення складних питань війни, втрат, психологічної травми. Проведення інтегрованих занять із громадянської освіти або мистецтва, де можна глибше розкрити морально-етичний зміст творів, сприятиме кращому розумінню матеріалу.

Отже, забезпечення емоційно комфортної атмосфери під час вивчення воєнної тематики у творчості Олександра Довженка сприяє не лише глибшому осмисленню змісту, а й формуванню моральної зрілості учнів, розвитку емпатії, національної свідомості, емоційної грамотності. Уважність до внутрішнього світу здобувачів освіти дозволяє зробити уроки літератури простором духовного зростання.

Таким чином, активізація читацької діяльності здобувачів освіти – це не лише питання методики, а й виховної роботи. Через вдумливе читання художніх текстів учень формує власну моральну позицію, здобуває життєвий досвід, розвиває емоційний інтелект і критичне мислення. Завдання вчителя – не лише навчити аналізувати твір, а й навчити читати серцем.

3.4. Інтерактивні, проєктні, міждисциплінарні технології у вивченні творів

У сучасному закладі загальної середньої освіти традиційні методи вивчення художніх творів усе частіше поєднуються з новітніми педагогічними технологіями. Це відповідає потребам Нової української школи, яка орієнтована на формування ключових компетентностей, розвиток критичного мислення, вміння працювати в команді, використовувати інформаційно-комунікаційні технології, аналізувати й оцінювати інформацію. Тому інтерактивні, проєктні та міждисциплінарні технології є дієвими засобами активізації пізнавальної діяльності учнів при вивченні літератури.

Інтерактивне навчання – це співпраця, у якій учні активно взаємодіють між собою, з учителем і навчальним матеріалом.

Основні форми роботи:

- мозковий штурм: генерування ідей з приводу проблеми твору;
- дискусія: обговорення моральних виборів героїв;
- «Ажурна пилка» (Jigsaw): учні вивчають різні аспекти твору в групах і потім обмінюються інформацією;
- інсценізація, драматизація: втілення епізодів твору, створення театральних постановок;
- метод «Прес»: формування вміння аргументовано висловлювати думку.

Цифрові інструменти, що стануть у нагоді на уроках української літератури:

- інтерактивні презентації (Mentimeter, Prezi);
- онлайн-опитування (Kahoot, Quizizz);
- створення ментальних карт (MindMeister, Canva);
- бктрейлери, подкасти, сторіборди.

Наприклад, під час вивчення твору О. Довженка «Україна в огні» на заняттях спецкурсу учні обговорюють моральний вибір героїв у форматі дебатів або «суду над персонажем».

Проектні технології

Проектна діяльність сприяє формуванню дослідницьких навичок, самостійності мислення, уміння інтегрувати знання з різних предметів.

Типи навчальних проєктів:

- дослідницькі: вивчення історичного тла твору, біографії автора;
- творчі: написання есе, сценаріїв, створення ілюстрацій, відеороликів;
- інформаційні: підготовка буклетів, презентацій, сайтів;
- соціальні: організація виставки, читацької акції, тематичного заходу.

Етапи реалізації проєкту:

- вибір теми;
- формування мети та завдань;

- розподіл ролей у групі;
- збір і аналіз інформації;
- презентація результатів;
- рефлексія.

Наприклад, проєкт «Образ Батьківщини у військовій прозі»: учні досліджують твори О. Довженка, Л. Костенко, створюють презентацію і проводять позакласний захід.

Міждисциплінарний підхід передбачає інтеграцію знань із різних галузей для глибшого розуміння художнього тексту. Можливості інтеграції:

- історія: зіставлення подій у творі з реальними фактами Другої світової війни;
- образотворче мистецтво: аналіз ілюстрацій, створення плакатів;
- музика: підбір музичного супроводу до сцен твору;
- географія: визначення місць, згаданих у тексті, складання карт;
- медіаграмотність: аналіз образу війни в літературі й сучасних медіа.

Форми реалізації міждисциплінарного підходу:

- створення інтегрованих уроків;
- проєкти з кількох предметів (українська література + історія + ІКТ);
- екскурсії, онлайн-тури, робота з архівами.

Наприклад, інтегрований урок «Олександр Довженко: письменник, кіносценарист, патріот» об'єднує літературний аналіз, перегляд фрагментів кінохронік, історичний коментар.

Під час організації проєктної діяльності вчитель виступає як координатор, фасилітатор, наставник. Його завдання:

- створити умови для творчої роботи;
- забезпечити підтримку на всіх етапах проєкту;
- стимулювати ініціативність, самостійність;
- адаптувати завдання під інтереси класу.

Застосування інтерактивних, проєктних і міждисциплінарних технологій виконує такі функції: підвищує мотивацію до читання; сприяє

розвитку ключових компетентностей; формує особистісне ставлення до літератури; розвиває навички командної роботи, комунікації, критичного мислення.

Оповідання О. Довженка «Ніч перед боєм» – твір глибоко філософського змісту, сповнений гуманістичних мотивів, що не втрачає актуальності в наш час. Саме тому його вивчення потребує використання сучасних освітніх технологій, які дають змогу учням не лише зрозуміти зміст твору, а й пережити його емоційно, осмислити глибші сенси та розвивати власну громадянську позицію. До таких технологій належать інтерактивні, проєктні й міждисциплінарні.

Інтерактивні методи сприяють діалогічному навчанню, створенню ситуації співпереживання й активного включення учнів у процес обговорення. Важливим є те, що діти не просто сприймають твір як сторонні спостерігачі, а стають його учасниками. Наприклад, за допомогою методу «Прес» учні навчаються формулювати власну думку щодо морального вибору героя, наводити переконливі аргументи й робити логічні висновки. Обговорення у форматі «кола ідей» дозволяє кожному висловити власне бачення подій, символіки, психологічного стану персонажів. Цікавими й ефективними є рольові ігри, які передбачають уявне інтерв'ю з письменником, хлопчиком, солдатом. Такий підхід сприяє глибшому розумінню внутрішнього світу персонажів та авторського задуму. А проведення «суду історії» як інтерактивної гри дозволяє учням осмислити причини й наслідки війни, оцінити її з точки зору різних учасників – солдата, мирного жителя, митця, історика.

Проєктні технології відкривають учням простір для самостійного пошуку, творчості, дослідження. Учні можуть створити власний образ головного героя у вигляді малюнка, коміксу, інфографіки, супроводивши його коротким описом характеру й вчинків. Або ж реалізувати мініпроєкт у форматі відеоролика чи презентації на тему «Солдати на війні й діти в тилу», використовуючи сімейні історії, листи з фронту, матеріали з архіву. У

процесі підготовки такої роботи школярі не лише поглиблюють свої знання про війну, а й вчать шанувати пам'ять, усвідомлювати зв'язок поколінь. Проєкт «Олександр Довженко: війна і слово» передбачає роботу з текстами самого автора: учні добирають цитати з щоденника, воєнних оповідань, кіносценаріїв, що дає змогу побачити художній твір у контексті біографії письменника.

Не менш важливими є міждисциплінарні підходи до вивчення оповідання. Залучення знань з історії дозволяє глибше зрозуміти обставини написання твору, зокрема події 1943 року – період важких боїв і визволення України. Порівняння образу солдата в літературі та в історичних документах сприяє формуванню цілісного уявлення про подвиг захисників. Поєднання з громадянською освітою дає змогу порушити питання морального вибору, людяності, гідності – тих цінностей, які є визначальними для розуміння героїв Довженка. Через діалог і дискусію учні замислюються над тим, чи актуальні порушені в оповіданні проблеми у воєнній реальності сьогодення.

Залучення образотворчого та музичного мистецтва дозволяє створити емоційне тло для сприймання твору. Учні можуть ілюструвати окремі епізоди, добирати або створювати музичний супровід, який би відповідав внутрішньому стану персонажів, загальній атмосфері твору. Такі методи стимулюють естетичне мислення, сприяють розвитку емпатії та глибшому емоційному зануренню в художній світ.

Отже, використання інтерактивних, проєктних і міждисциплінарних технологій у процесі вивчення оповідання «Ніч перед боєм» сприяє не лише кращому розумінню художнього тексту, а й формуванню ключових компетентностей учнів. Такі методи розвивають критичне мислення, співпереживання, навички дослідницької діяльності, а головне – формують активну громадянську позицію, здатність до морального вибору й відповідального ставлення до історичної спадщини.

Вивчення «Щоденникових записів» Олександра Довженка періоду Другої світової війни є надзвичайно важливим етапом у шкільному курсі

української літератури. Ці записи не лише відкривають внутрішній світ митця, а й допомагають учням осмислити трагізм історичної доби, глибину морального потрясіння, силу патріотичних почуттів. Для ефективного засвоєння цього матеріалу важливо використовувати сучасні освітні технології – зокрема, інтерактивні, проєктні та міждисциплінарні, що забезпечують емоційне занурення, критичне осмислення та активну читацьку позицію.

Інтерактивні методи дозволяють створити атмосферу живого діалогу з текстом, з автором і з історичною епохою. Наприклад, під час вивчення окремих щоденникових фрагментів можна запропонувати учням метод «відкритого мікрофона», де кожен висловлює свої почуття й враження від прочитаного: біль, гнів, захоплення, співчуття. Такий метод сприяє розвитку емоційного інтелекту та емпатії. Ефективною є також вправа «Діалог через час»: учні складають уявний діалог із Довженком – ставлять йому питання, на які шукають відповіді в текстах щоденника. Завдяки цьому формується особистісне ставлення до автора, що особливо важливо у старшій школі.

Не менш плідними є й методи критичного мислення: учні можуть працювати із суперечливими висловлюваннями Довженка, аналізуючи, чому автор часто виявляє гнів, розчарування, біль. Метод «кута зору» дозволяє осмислити тексти крізь призму різних позицій – митця, солдата, громадянина, людини. У такий спосіб формуються навички аналізу та рефлексії, а також вміння розглядати явища багатопланово.

Проєктна діяльність є важливою формою поглибленого вивчення щоденників. Один із можливих проєктів – «Війна очима Довженка», в якому учні добирають цитати, що найглибше передають трагізм епохи, створюють тематичні слайди або відеоколажі, ілюстрації чи аудіозаписи, поєднуючи тексти з архівними фото, кадрами воєнної кінохроніки або навіть сучасними подіями. Це дозволяє побачити зв'язок минулого й теперішнього. Інший варіант – створення хроніки на основі щоденникових записів, де учні

працюють із датами, подіями, намагаючись скласти «дорожню карту» внутрішнього й зовнішнього шляху митця під час війни.

Також учні можуть реалізувати творчі проекти: підготувати радіомонтаж «Голос війни» із читанням щоденникових уривків під музику або шумові ефекти, які створюють відповідний настрій. Актуальним може стати й написання есе у формі рефлексії – наприклад, «Чого навчає мене Довженко?» або «Який щоденниковий запис перегукується з подіями сьогодення?». Це не лише розвиває письмове мовлення, а й сприяє глибшому особистісному осмисленню текстів.

Міждисциплінарні зв'язки є надзвичайно цінними під час вивчення щоденників, адже вони дозволяють поглянути на текст крізь призму історії, етики, громадянської освіти. Робота з історичними джерелами допомагає зіставити факти біографії автора, події війни та їхнє художнє осмислення. Учні можуть досліджувати тогочасний політичний контекст, вплив цензури на сприйняття і поширення щоденників, порівнювати з іншими формами фіксації досвіду війни – листами, мемуарами, кінодокументалістикою.

Не менш важливим є поєднання з мистецькими дисциплінами – наприклад, з кіномистецтвом: учні можуть порівняти емоційне звучання щоденникових записів із візуальним рядом фільмів Довженка, простежити, як документальні роздуми перетворювалися на кінометафори. Це поглиблює розуміння індивідуального стилю митця, поєднання публіцистичного й художнього, трагічного й піднесеного. Також можливе використання музики, яка підкреслює настрій окремих фрагментів – симфонії, воєнні пісні, або ж сучасні інструментальні композиції.

Таким чином, інтерактивні, проєктні й міждисциплінарні технології дозволяють не просто вивчити щоденники О. Довженка, а пережити їх на рівні емоцій, мислення й ціннісного вибору. Вони формують у старшокласників відповідальне ставлення до історії, допомагають осмислити складні моральні дилеми, сприяють глибшому пізнанню себе й сучасного світу через призму особистості великого українського митця.

Вивчення кіноповістей Олександра Довженка періоду Другої світової війни вимагає від учителя особливого підходу, що поєднує емоційне, інтелектуальне та творчо-дослідницьке залучення старшокласників. Ці твори, зокрема «Україна в огні» та «Повість полум'яних літ», є не лише художніми пам'ятками часу, а й глибокими філософськими роздумами про трагедію війни, національну гідність, патріотизм, збереження людяності. Для ефективного та глибокого опрацювання змісту кіноповістей доцільно застосовувати інтерактивні, проєктні та міждисциплінарні технології, що сприяють формуванню критичного мислення, комунікативних умінь, емоційної чутливості та світоглядної зрілості учнів.

Інтерактивне навчання дає змогу залучити кожного учня до активного процесу осмислення тексту. Наприклад, метод «Коло ідей» дозволяє зібрати перші емоційні реакції на прочитане, визначити ключові проблеми твору – зокрема, тему руйнації людської гідності війною, образ жінки в часи лихоліття, відповідальність митця перед народом. У процесі обговорення учні можуть працювати в парах і групах, створювати «дерево рішень» героїв (зокрема, образ Лавріна Запорожця або Олесі), визначати моральні дилеми, з якими стикаються персонажі, а також пропонувати альтернативні розв'язання конфліктів з позиції сучасного читача.

Особливої ефективності набуває метод «гарячого стільця»: учень у ролі героя твору відповідає на запитання класу, аргументує свої вчинки, пояснює внутрішні мотиви. Така форма роботи не лише активізує увагу, а й розвиває навички емпатії, дозволяє глибше зрозуміти психологію персонажів. А метод «рольової гри» може стати основою для інсценізації епізодів кіноповісті або для дискусійного клубу, де учні захищають позиції авторів, критиків, цензорів, солдатів і митців тогочасного суспільства.

Проєктна діяльність відкриває широкі можливості для творчого осмислення кіноповістей. Учні можуть реалізовувати довготривалі проєкти, наприклад, створення відеопрезентацій «Україна в огні: історія і сучасність», у яких поєднуються уривки з твору, історичні факти, особисті міркування або

навіть паралелі із сучасною війною в Україні. Іншим напрямом є підготовка віртуальної виставки за мотивами кіноповістей: учні створюють плакати, малюнки, фотографії, присвячені головним темам і образам твору. Це може бути також створення «Кінолабораторії Довженка», де учні досліджують, як літературна основа твору перетворюється на кіномову – як автор працює з образами, символами, ритмом, монтажем думок.

Особливий ефект мають міждисциплінарні технології, що інтегрують літературу, історію, мистецтво, етику, громадянську освіту. Наприклад, у роботі над «Україною в огні» важливо залучити історичну аналітику: учні можуть дослідити реакцію радянської влади на твір, його заборону, офіційні ідеологічні оцінки. Водночас, працюючи з фрагментами воєнної кінохроніки або документальними фотографіями того періоду, вони порівнюють авторське бачення з реальними подіями. Доцільним є й залучення музичного мистецтва – прослуховування творів українських композиторів, що передають драматизм епохи, або сучасної музики, яка може емоційно підсилити сприйняття сцен війни.

Також міждисциплінарний підхід дає змогу осмислювати твори Довженка крізь призму етичних та філософських понять: свобода, відповідальність, зрада, гідність, національна пам'ять. Учні можуть дискутувати на тему «Чи мав Довженко право бути різким і відвертим у своєму зображенні війни?» або «Що важливіше: правда чи патетика у зображенні героїзму?».

Таким чином, поєднання інтерактивних, проєктних та міждисциплінарних методів у вивченні кіноповістей Олександра Довженка дозволяє зробити уроки літератури живим полілогом про людину, війну, мистецтво й історичну правду. Це не лише забезпечує високий рівень засвоєння матеріалу, а й сприяє формуванню активної громадянської позиції, гуманістичного світогляду та естетичного смаку учнів.

Таким чином, поєднання інтерактивних, проєктних та міждисциплінарних методів відкриває нові можливості для викладання

літератури. Вони сприяють глибшому осмисленню художніх творів, формують комплексне бачення літератури як частини загальної культури. Залучення учнів до активної пізнавальної діяльності перетворює уроки літератури на простір діалогу, творчості, дослідження і самореалізації.

Висновки до розділу 3

У цьому розділі проаналізовано методичні засади та особливості викладання творів Олександра Довженка воєнного періоду в сучасних закладах освіти, з урахуванням положень Нової української школи та компетентнісного підходу до літературної освіти.

З'ясовано, що творчість Довженка часів Другої світової війни – зокрема кіноповісті «Україна в огні», «Повість полум'яних літ», воєнні щоденникові записи та публіцистика – є важливим засобом формування в учнів національної свідомості, історичної пам'яті, моральних і громадянських цінностей. Твори письменника не лише розкривають трагедію війни, але й утверджують патріотизм, гуманізм, незламність духу українського народу.

Аналіз чинних навчальних програм, підручників та методичних рекомендацій засвідчив, що вивчення воєнної спадщини О. Довженка потребує сучасного підходу, зосередженого на розвитку читацької, громадянської, культурної та емоційно-ціннісної компетентностей. Особливу роль у цьому процесі відіграють інтерактивні методи навчання, міжпредметні зв'язки, проєктна та дослідницька діяльність учнів.

Окремо акцентовано на важливості добору ефективних форм і прийомів роботи: аналізу художніх образів, емоційного читання, творчого переосмислення текстів, рефлексії, роботи з джерелами (щоденниками, кіносценаріями), дискусій і рольових ігор. Такий підхід сприяє глибшому осмисленню змісту творів, розвитку критичного мислення, формуванню власної позиції щодо історичних подій і національних цінностей.

Таким чином, методичне забезпечення вивчення творчості Олександра Довженка періоду Другої світової війни має бути спрямоване не лише на засвоєння змісту творів, а й на виховання свідомого, патріотичного, морально стійкого громадянина України. Отримані в цьому процесі знання та цінності стають основою для формування активної життєвої позиції здобувачів освіти.

ВИСНОВКИ

У результаті проведеного дослідження з'ясовано, що літературна спадщина Олександра Довженка періоду Другої світової війни має важливе художнє, ідейне та педагогічне значення, а методика її вивчення в закладах загальної середньої освіти потребує комплексного, осмисленого й сучасного підходу. У процесі дослідження було проаналізовано біографічний і творчий контекст воєнного періоду у житті митця, змістово-ідеологічне наповнення його творів, а також окреслено методичні орієнтири щодо їх викладання в закладах загальної середньої освіти.

У першому розділі «Теоретичні основи дослідження» проаналізовано патріотичну тематику в українській і зарубіжній літературі, розглянуто війну як художній образ, досліджено компетентнісний підхід у викладанні літератури.

Нами виснувано, що патріотична тематика в українській і зарубіжній літературі відображає любов до Батьківщини, самопожертву, боротьбу за свободу й національну гідність. Вона утверджує моральні цінності, формує національну свідомість і сприяє вихованню громадянської позиції. Війна як художній образ постає не лише як історична подія, а й як глибокий морально-філософський феномен. Через образи війни письменники розкривають трагедію людських дол, силу духу, героїзм і гуманізм.

Компетентнісний підхід у викладанні літератури передбачає формування в учнів ключових компетентностей – уміння критично мислити, висловлювати власну думку, аналізувати художній текст і застосовувати отримані знання у життєвих ситуаціях.

У другому розділі «Літературна спадщина Олександра Довженка періоду Другої світової війни як об'єкт шкільного вивчення» досліджено біографічний і творчий контекст цього періоду в житті О. Довженка, розглянуто тематику і проблематику творів воєнного часу (оповідання,

кіноповісті, публіцистика), охарактеризовано образ людини на війні у творчості митця, а також патріотичну ідею та художні особливості творів «Україна в огні», «Повість полум'яних літ», воєнного щоденника та ін.

Передусім підтверджено, що період Другої світової війни став для Олександра Довженка одним із найтрагічніших і водночас найпродуктивніших у творчому сенсі. Особисті переживання, глибокий біль за понівечену Україну, драматичні події на фронті й у тилу, розчарування і пошуки сенсу боротьби – усе це знайшло глибоке художнє втілення в його кіноповістях, публіцистиці та воєнному щоденнику. Такі твори, як «Україна в огні», «Повість полум'яних літ», окремі щоденникові записи, стали не лише мистецькими документами часу, а й вагомими духовними орієнтирами для сучасного покоління.

Проведений аналіз тематики й проблематики творів цього періоду засвідчив, що центральними для Довженка були ідеї патріотизму, гуманізму, збереження національної гідності, віри в силу народу. У його текстах простежується глибока філософська і художня рефлексія над сутністю війни, її впливом на людську душу, моральний вибір, людяність у нелюдських обставинах. Особливу увагу автор приділяє образу звичайної людини на війні – мужньої, страждаючої, незламної, здатної на жертвність і прощення. Саме це робить твори митця особливо цінними для виховання молоді в умовах сучасних суспільних викликів.

У третьому розділі «Вивчення творчості Олександра Довженка періоду Другої світової війни в закладах загальної середньої освіти: методичний аспект» зійснено аналіз навчальних програм, підручників та навчально-методичних посібників в аспекті досліджуваної проблеми, визначено принципи і підходи до вивчення художнього твору воєнної тематики, форми і методи активізації читацької діяльності учнів, запропоновані інтерактивні, проєктні, міждисциплінарні технології у вивченні творів.

Методичне осмислення вивчення творчості О. Довженка в закладах загальної середньої освіти доводить, що його спадщина має потужний потенціал для формування ключових і предметних компетентностей учнів. Тексти митця спонукають до емоційного переживання, моральних роздумів, патріотичної ідентифікації, що надзвичайно важливо у процесі національно-патріотичного виховання. Сучасні підходи до вивчення літератури вимагають поєднання класичних форм роботи з інноваційними: критичного читання, інтерпретації, дискусій, інтегрованого навчання, проєктної та дослідницької діяльності.

Важливо зазначити, що ефективне засвоєння творів О. Довженка воєнного періоду можливе лише за умови глибокого розуміння історичного контексту, особистісного ставлення учнів до проблем, порушених у текстах, а також залучення міжпредметних зв'язків (історія, громадянська освіта, медіаосвіта). Значну роль у цьому відіграють щоденники письменника як засіб наближення художнього тексту до документальної правди життя.

Таким чином, реалізована в магістерській роботі методика вивчення творчості Олександра Довженка періоду Другої світової війни є актуальною й перспективною. Вона не лише сприяє засвоєнню літературних знань, а й виконує важливу виховну функцію – формує в учнів почуття національної самосвідомості, гідності, любові до Батьківщини, поваги до історичного минулого. Творчість митця інтегрується в освітній процес як інструмент глибокого духовного і громадянського зростання учня. Це дає підстави стверджувати, що спадщина Олександра Довженка має бути органічно вписаною в сучасний шкільний курс української літератури та сприяти реалізації ідеї виховання нової української особистості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Альманах університетської слави. Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка (1874–2019) / гол. ред. Курок О. І. Суми : ПВП «Видавничий будинок «Еллада», 2019. 196 с.
2. Безручко О. Архівна спадщина Олександра Довженка : монографія. К. : КиМУ, 2012. 212 с.
3. Білоус П. В. Теорія літератури : навчальний посібник. К. : Академвидав, 2013. 328 с.
4. Брюховецька Л. Портрет Олександра Довженка змальований сексотами. *Кіно-Театр*. 2022. № 2. С. 46–47.
5. Брюховецька Л. Митець світової слави : До 110-ої річниці від дня народження О. Довженка. *Урядовий кур'єр*. 2004. № 17. С. 8–9.
6. Будний В., Ільницький М. Порівняльне літературознавство. Навчальний посібник. Київ : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2008. 430 с.
7. Бурундукова М. Довженко і Сталін: проблеми взаємовідносин митця і можновладця. *Вісник ТДТУ*. 1996. №1. ст. 136–143.
8. Вивчення творчості Олександра Довженка в школі / А.О. Новиков, В.Й. Гриневич, С.П. Привалова, С.О. Максимчук-Макаренко, Н.В. Троша; за заг. ред. А.О. Новикова. Х. : Основа, 2014. 144 с.
9. Галич О. Теорія літератури. Підручник для студентів філологічних спеціальностей вищих закладів освіти. Київ. : Либідь, 2001. 486 с.
10. Гриневич В. «Я народився і жив для добра і любові» : матеріали до вивчення «Щоденника» О. П. Довженка. *Українська література в загальноосвітній школі*. 2011. № 9. С. 17–22.
11. Гриневич В. Й. Ще раз про затемнені сторінки життя О. П. Довженка. *Українська література в загальноосвітній школі*. 2008. № 9. С. 14–19.

12. Грищенко О. З берегів зачарованої Десни : Спогади сучасника. К. : Молодь, 2004. 209 с.
13. Довбня В.Олександр Довженко як видатний український мислитель ХХ століття. Сіверянський літопис. 2005. № 1. С. 143–145.
14. Довженко без гриму : Листи, спогади, архівні знахідки, упоряд. і коментар Віри Агеєвої і Сергія Тримбача. К. КОМОРА, 2014. 472 с.
15. Довженко і світ: Творчість О.П.Довженка в контексті світ. Культури : Статті. Есе. Рецензії. Спогади. Доповіді. Відгуки. Листи. Телеграми. К. : Радянський письменник, 1994. 221 с.
16. Довженко О. Господи, пошли мені сили: Щоденник, кіноповість, оповідання, фольклорні записи, листи, документи. 1994. С. 14–19.
17. Довженко О. П. Зачарована Десна. Оповідання. Щоденник (1941–1956) / О. П. Довженко. К. : Дніпро, 2001. 512 с.
18. Довженко О. П. Не хазяйнувати німцям на Україні. Укрвидав ЦК КП(б)У, 1943. 18 с.
19. Довженко О. П. Твори : В 5-ти т. К. : Дніпро, 1984. Т. 3. 362 с.
20. Довженко О. П. Щоденникові записи, 1939–1956 = Дневниковые записи. Харків : Фоліо, 2013. 879 с.
21. Дончик В. Олександр Довженко. Історія української літератури ХХ ст.: У 2 кн. Кн. 1. К., 1994. 99 с.
22. З Україною в серці : патріотична хрестоматія. Упорядн. О. В. Красовицький. Харків : Фоліо, 2014. 476 с.
23. Забужко О. Шевченків міф України. Спроба філософського аналізу. К. : Абрис, 1997. 144 с.
24. Захарчук І. Жінка і війна. Щоденникові версії Аркадія Любченка й Олександра Довженка. *Мандрівець*. 2007. № 1. С. 58–66.
25. Землі і людства полум'яний син : Вінок О. Довженку : Вірші. Упоряд. В.Пригоровський. К.: Український письменник, 2003. 125 с.

26. Коваль В. Уроки словесності в системі національно-патріотичного виховання (на прикладі кіноповісті О. Довженка «Зачарована Десна», «Україна в огні»). *Рідна школа*. 1999. № 6. С. 53–55.
27. Корнієнко І. Олександр Довженко. К. : Наукова думка, 2008. 107 с.
28. Корогодський Р. Довженко в полоні. Розвідки та есе про майстра. К. : Гелікон, 2000. 102 с.
29. Кошелівець І. Олександр Довженко : Спроба творчої біографії. *Українська мова та література*. 1998. № 25–28.
30. Кошелівець І. Про затемнені місця з біографії О. Довженка. *Дніпро*. 2004. № 9–10. С. 15–17.
31. Кузьменко В. І. Словник літературознавчих термінів : Навч. посібник з літературознавства за оновл. програмою для вчителів та учнів серед. шк., проф. учн., ліцеїв, гімназій. К. : Укр. письменник, 1997. 230 с.
32. Курок О. І., Кузнецова Г.П., Новиков А.О., Троша Н.В. та ін. Олександр Довженко в рецепції сучасної наукової думки : монографія, за ред. А.О. Новикова. Харків : ХІФТ, 2019. 416 с.
33. Куций І. Імагологія як стратегія дослідження цивілізаційних образів в українській історіографії. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія : Історія*. 2014. Вип. 2(1). С. 240–247.
34. Леся Українка. Зібрання творів : у 12 т. Київ : Наук. думка, 1975-1979.
35. Лісова О. «Я України син, України...» (Через призму «Щоденника» О. П. Довженка). *Українська література в загальноосвітній школі*. 1999. № 6. С. 23–25.
36. Літературно-меморіальний музей О.П.Довженка в Сосниці: Короткий путівник. Авт. М.А.Січко, О.П.Бушай, О.Т.Макаренко, В.А.Макаренко. К.: Реклама, 2004. 48 с.
37. Літературознавчий словник-довідник / За ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка. К. : Академія, 2007. 752 с.

38. Магуза Г. Український контекст творчості О. Довженка в роки Другої світової війни. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія*. 2007. Вип. 91–93. С. 110–112.
39. Марочко В. І. Зачарований Десною : Історичний портрет Олександра Довженка. К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. 285 с.
40. Медушевський А. П. Жанри і стилі в історії української літературної мови. К. : Наук, думка, 1999. 288 с.
41. Модельна навчальна програма «Українська література. 5–6 класи» для закладів загальної середньої освіти (у редакції 2023 року) (автори: Яценко Т. О., Пахаренко В. І., Слижук О. А, Тригуб І. А., Качак Т. Б., Кизилова В. В., Овдійчук Л. М., Дячок С. О., Макаренко В. М.). 2023. 57 с.
42. Модельна навчальна програма «Українська література. 7–9 класи» для закладів загальної середньої освіти (авт Заболотний О. В., Слоньовська О. В., Ярмутьська І. В.). 2023. 73 с.
43. Модельна навчальна програма «Українська література. 7–9 класи» для закладів загальної середньої освіти (авт. Пастушенко Н. М., Чумарна М. І.). 2023.
44. Науковий потенціал дослідника : філологічні та методичні пошуки : зб. наукових праць викладачів і студентів. Вип. XII. / за заг. ред. Н. В. Гоголь. Глухів : Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка, 2025. 342 с.
45. Новиков А. «Я України син...». Нарис життя і творчості Олександра Довженка. *Дивослово*. 2021. № 4. С. 58–64.
46. Новиков А. О. Геній на роздоріжжі: харківський період Олександра Довженка. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: «Філологія» : збірник наукових праць. Випуск 41, том 1. Одеса, 2019. С. 51–55.
47. Новиков А. О. Концепти «добро» і «зло» в художньому світі Олександра Довженка. *Науковий вісник Миколаївського*

- національного університету імені В. О. Сухомлинського. Філологічні науки (Літературознавство). 2015. № 2. С.197–201.
48. Новиков А. О. Над чарівною Десною: Сосницький період Олександра Довженка. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: «Філологія»: збірник наукових праць. Випуск 40, том 1. Одеса, 2019. С. 50–53.
49. Новиков А. Образ України в творчій спадщині Олександра Довженка. *Наукові записки: зб. наук. праць*. Кіровоград: РВВКДПУ ім. В. Винниченка. Серія «Філологічні науки», 2013. Вип. 114. С. 247–253.
50. Новиков А., Троша Н., Максимчук-Макаренко С. Літературні пріоритети Олександра Довженка: монографія за ред. проф. А. О. Новикова. Суми: Видавництво Вінниченка Миколи Дмитровича, 2016. 212 с.
51. Олександр Довженко вчора і сьогодні. Затемнені місця в біографії: Зб. матеріалів. Луцьк: ВМА «Терен», 2005. 200 с.
52. Олександр Довженко. Вибрані твори. К.: Сакцент Плюс, 2007. 320 с.
53. Олександр Довженко вчора і сьогодні. Образ дисидента: збірник матеріалів / упоряд. Є. Сверстюк. Луцьк: ВМА Терен, 2007. 240 с.
54. Павличко Соломія. Теорія літератури. Київ: Основи, 2002. 664 с.
55. Пасісниченко Г.М. Архетип землі як субстанційний елемент свідомості й світогляду (на матеріалі «Землі» О.Довженка). *Вісник ОДУ*. 1999. № 4. С.128.
56. Пасісниченко Г.М. Міфопоетичне мислення і художня творчість Олександра Довженка. *Українська мова і література в школі*. 2007. № 4. С. 56.
57. Пасічник Є. А. Методика викладання української літератури в середніх навчальних закладах: Навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти. К.: Ленвіт, 2000. 384 с.

58. Пашкова О. Мистецтво Олександра Довженка в контексті української народної культури : До 100-річчя від дня народження митця. *Народна творчість та етнографія*. 1994. № 5–6. С.17–22.
59. Підмурняк М. Олександр Петрович Довженко (урок української літератури, 11 клас). *Українська мова і література в школі*. 2023. № 7. С. 42–44.
60. Плачинда С. Олександр Довженко : Біографічний роман. Під заг. ред. Ю. Солнцевої. К. : Молодь, 1980. 241 с.
61. Попович Людмила. Антиутопічна модель України Олександра Довженка: Спроба інтертекстуального міфологічного аналізу. *Довженко і кіно ХХ століття*, Київ, 2004, С. 37–55.
62. Савченко З. «Я син свого народу». Особистість письменника на уроці літератури. Суми : Слобожанщина, 1997. С. 125.
63. Саєнко В. Україна в огні : нове прочитання кіноповісті. *Українська мова та література*. 2004. № 41. С. 11–13.
64. Саливончик Г. Спроба провести паралель : «Щоденник» О. Довженка – «Щоденник» А. Любченка. *Дніпро*. 2002. № 9–10. С. 123–131.
65. Саніна Т.О. Дослідження національної та етнічної ідентичності: теоретичний огляд. Наукові записки, Т.46. Соціологічні науки, 2005, С. 22–26.
66. Семенчук І. Життєпис Олександра Довженка. К. : Молодь, 2001. 224 с.
67. Сичова В. «Щоденник» О. Довженка – документ доби. *Все для вчителя*. 2005. № 17–18. С. 42–43.
68. Скуратівський В. Зрозуміти Довженка: українські контексти. *КіноТеатр*. 2016. № 2. С. 43–45.
69. Сміт Е. Д. Національна ідентичність. К.: Основи, 1994. 390 с.
70. Степанишин Б. Дивосвіт Олександра Довженка : До 100-річчя від дня народження: Літературно-критичний нарис. К. : Всеукр. товариство «Просвіта», 1994. 56 с.

71. Суховій Л.А., Шарова Т.М., Шаров С.М. Особливості кіноповіді О.Довженка «Україна в огні»: бачити, чути, відчувати. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія*. 2019. № 40 том 1, С. 97–100.
72. Сучасний тлумачний словник української мови : 60000 слів / Уклад. Н. Кусайкіна, Ю. Цибульник ; За заг. ред. В. Дубічинського. Х. : ВД «ШКОЛА», 2014. 784 с.
73. Теорія та історія культури (словник-довідник) : навч. посіб. для здобувачів вищої освіти. Одеса: видавець Букаєв Вадим Вікторович, 2021, 253 с.
74. Токмань Г. Л. Методика викладання української літератури в старшій школі : екзистенційно-діалогічна концепція. К. : Мілленіум, 2002. 320 с.
75. Тримбач С. В. Щоденник Олександра Довженка : кризи ідентифікації. *Архіви України*. 2013. № 1. С. 239–246.
76. Тримбач С. Олександр Довженко : Загибель богів. Ідентифікація автора в національному часо-просторі. Вінниця : ГЛОБУС-ПРЕС, 2007. 800 с.
77. Троша Н.В. Концепт історії у літературній творчості Олександра Довженка : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «українська література»; Глухівський НПУ ім. О. Довженка. 2014. 203 с.
78. Українська література : підручник для 10 класу загальноосвітніх навчальних закладів (рівень стандарту) / Г. Ф. Семенюк, М. П. Ткачук, О. В. Слоньовська та ін. К. : Освіта, 2010. 351 с.
79. Українська література : підручник для 10 класу загальноосвітніх навчальних закладів (профільний рівень) / Г. Ф. Семенюк, М. П. Ткачук, О. В. Слоньовська. К. : Освіта, 2020. 416 с.
80. Українська література : підручник для 10 класу загальноосвітніх навчальних закладів / Петро Хропко. К. : Школяр, 2015. 533 с.

81. Українська література : Підручник для 11 класу загальноосвітніх навчальних закладів. (рівень стандарту, академічний рівень) / наук. ред. Р. В. Мовчан, О. М. Авраменко, В. І. Пахаренко. К. : Грамота, 2021. 352 с.
82. Українська література : підручник для 11 класу загальноосвітніх навчальних закладів (рівень стандарту, академічний рівень) / за заг. ред. Г. Ф. Семенюка. К. : Освіта, 2021. 416 с.
83. Українська література. 10–11 класи. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів (рівень стандарту) зі змінами 2015-2017 р. / Р. В. Мовчан, С. Молочко та ін. 41 с.
84. Українська література. 10–11 класи. Програма для профільного навчання учнів загальноосвітніх навчальних закладів. Філологічний напрям (профіль української філології). Зі змінами 2017 р. / Г. Усатенко, А. Фасоля та ін. К. : Грамота. 80 с.
85. Українська література. Підручник для 10 класу загальноосвітніх навчальних закладів. Рівень стандарту, академічний рівень / О. М. Авраменко, В. І. Пахаренко. К. : Грамота, 2020. 280 с.
86. Україна в серці : українська хрестоматія. Упорядн. О. В. Красовицький. Харків : Фоліо, 2014. 476 с.
87. Чернишенко В. Правда обпалена війною. *Українська література в загальноосвітній школі*. 2012. № 6–7. С. 37–39.
88. Чолій Л. «Болить у мене серце день і ніч...» («Щоденник» О. Довженка – трагічний документ доби). *Українська мова та література*. 2000. № 43. С. 43–48.
89. Шаров І. Довженко Олександр Петрович. 100 видатних імен України. К. : Видавничий дім «Альтернатива», 2009. С. 127–131.
90. Шевченко Т. Кобзар. Київ : Клуб сімейного дозвілля. 2012. 960 с.

Анкета для вчителів української літератури

Шановний/а колего!

Звертаємося до Вас із проханням допомогти в науковому дослідженні, мета якого полягає науковому обґрунтуванні та розробці методики вивчення літературної творчості Олександра Довженка періоду Другої світової війни в закладах загальної середньої освіти, яка сприятиме формуванню в учнів читацької, історичної, морально-етичної та громадянської компетентностей, розвитку емоційно-ціннісного ставлення до історичного минулого України, усвідомлення патріотичних і гуманістичних ідей, втілених у творах митця.

Просимо Вас відповісти на запитання анкети, підкресливши ту відповідь, яка, на Вашу думку, є правильною, чи запропонувати власний варіант відповіді. Запевняємо, що результати моніторингу розголошенню не підлягають і будуть використані лише в магістерському дослідженні. Анкета є анонімною.

Дякуємо за співпрацю!

1. Чи вважаєте Ви актуальною в наш час літературну творчість О. Довженка періоду Другої світової війни?

а) так;

б) ні;

в) Ваш варіант відповіді _____

2. На Вашу думку, чи достатньо часу виділено в навчальних програмах з української літератури для 5-11 класів на вивчення літературної спадщини О. Довженка учнями закладів загальної середньої освіти:

а) достатньо;

б) не достатньо.

3. Оцініть, будь ласка, рівень зацікавлення Ваших учнів літературною творчістю О. Довженка:

а) високий;

б) достатній;

в) середній;

г) низький.

4. Які труднощі виникають у здобувачів освіти під час вивчення літературних творів на воєнну тематику?

Ваш варіант відповіді _____

5. Який вплив на учня, на Вашу думку, може мати ґрунтовне вивчення творів воєнної тематики?

- а) сприяє підвищенню пізнавального інтересу до предмета;
- б) сприяє досягненню виховної мети;
- в) формує навички критичного мислення;
- г) практично ніяк не впливає.

6. Який вплив на розвиток національної свідомості й патріотизму учнів мають уроки української літератури, під час яких вивчається твори О. Довженка наа воєнну тематику?

- а) позитивний;
- б) негативний;
- в) Ваш варіант _____

7. Чи використовуєте Ви історичний контекст на уроках української літератури?

- а) так;
- б) ні;
- в) Ваш варіант відповіді _____

8. Якими загальнодоступними Web-ресурсами та навчально-методичними матеріалами Ви користуєтесь при підготовці до уроків української літератури?

Ваш варіант відповіді _____

9. Якою науковою чи методичною літературою Ви порадили б скористатися для підготовки до уроків за творчістю О. Довженка?

Ваш варіант відповіді _____

10. Які методи і форми роботи Ви порадили б використовувати на уроках української літератури з метою вивчення творів О. Довженка на воєнну тематику?

Ваш варіант відповіді _____

Щиро дякуємо за співпрацю!

ДОДАТОК Б**Конспект уроку української літератури на тему****«Ніч перед боєм» (О. Довженко), 8 клас****Мета та завдання уроку:**

- ознайомити учнів із змістом та ідейно-художнім наповненням оповідання Олександра Довженка «Ніч перед боєм»;
- розкрити тему героїзму, мужності, патріотизму радянських воїнів у роки Другої світової війни;
- розвивати навички аналізу художнього тексту, уміння виокремлювати ключові епізоди, визначати авторську позицію;
- виховувати почуття гордості за свій народ, любов до Батьківщини, готовність до самопожертви.

Обладнання: текст твору, портрет О. Довженка, ілюстративний матеріал (фотографії воєнних років, карти бойових дій), мультимедійна презентація, фрагменти відео.

Тип уроку: комбінований урок з елементами літературного аналізу.

Хід уроку**I. Мотивація навчальної діяльності**

Учитель коротко розповідає про роль літератури у зображенні воєнної тематики та значення творчості О. Довженка у відтворенні подій війни.

II. Актуалізація опорних знань (бесіда з учнями)

- Що вам відомо про Олександра Довженка як письменника і кінорежисера?
- Які його твори, присвячені війні, ви знаєте?

III. Сприймання та засвоєння нового матеріалу**1. Короткі відомості про твір з демонстрацією презентації**

Оповідання «Ніч перед боєм» належить до циклу воєнних новел, написаних Довженком під час Другої світової війни. У ньому автор

змальовує останні години перед важливим боєм, передає атмосферу тривоги, напруження та водночас внутрішньої готовності солдатів до подвигу.

Опис історичної і воєнної ситуації на території України (міжпредметна інтеграція).

2. Виразне читання тексту (або прослуховування аудіозапису).

3. Аналіз змісту

- Образ головного героя: мужній, спокійний, роздумує про життя, згадує рідний дім, близьких.

- Атмосфера ночі перед боєм: тиша, напруження, очікування, відчуття наближення вирішального моменту.

- Засоби художньої виразності: метафори, епітети, контрасти світла і темряви, спогади й реальність.

- Авторська позиція: утвердження високих моральних цінностей, любові до рідної землі, готовності до самопожертви.

4. Проблемні питання для обговорення:

- Що допомагало герою зберігати спокій перед боєм?

- Яке значення мають спогади про рідний дім у хвилини небезпеки?

- Як автор передає психологічний стан воїнів?

IV. Закріплення знань

- Скласти план твору.

- Визначити художні засоби, які створюють атмосферу твору.

- Скласти сенкан.

V. Підсумок уроку

Учитель підкреслює, що «Ніч перед боєм» – це не лише опис конкретного епізоду війни, а й глибоке філософське осмислення людського життя, подвигу, моральної сили.

VI. Домашнє завдання

- Написати твір-мініатюру на тему: «Що для мене означає бути мужнім».
- Підготувати повідомлення про інші воєнні твори О. Довженка.

Конспект інтегрованого уроку

Тема: Олександр Довженко: письменник, кіносценарист, патріот (11 клас)

Тип уроку: інтегрований (українська література + історія + громадянська освіта + кіномистецтво)

Очікувана тривалість: 45–90 хвилин (залежно від формату)

Мета та завдання уроку:

- ознайомити учнів із постаттю Олександра Довженка як митця слова і кіно, патріота України;
- показати тісний зв'язок його біографії, творчості та історичних подій ХХ століття;
- розвивати вміння інтегрувати знання з різних галузей (літератури, історії, громадянської освіти, кіно);
- формувати патріотичні почуття, повагу до культурної спадщини України.

Обладнання:

- мультимедійна презентація (біографія, кадри з фільмів);
- уривки з кіноповістей та фільмів («Зачарована Десна», «Щорс», «Україна в огні»);
- історична хронологія ХХ століття;
- портрет Олександра Довженка;
- картки для групової роботи;
- аркуші для рефлексії.

Хід уроку:

I. Мотивація навчальної діяльності (1–2 хв)

- Мотивація: «Чому важливо знати про митців, які формували українську ідентичність у ХХ столітті?»

II. Актуалізація знань (5 хв)

Фронтальне опитування / асоціативний куш:

- Що ви знаєте про Олександра Довженка?
- З якими сферами культури він пов'язаний?
- Як ви розумієте слово «патріот»?

III. Основна частина (30–60 хв)

1. Біографія Довженка як історія ХХ століття (10–15 хв)

- Народився на Чернігівщині (1894 р.)
- Участь у визвольних змаганнях 1917–1920 рр.
- Робота у дипломатії, кіно, літературі
- Репресії, цензура, внутрішній конфлікт митця й системи
- Останні роки життя (Москва, мрія про студію в Україні)

Інтеграція з історією: історичні події, які вплинули на митця (революція, війни, сталінізм).

2. Довженко – письменник і сценарист (10–15 хв)

- «Зачарована Десна» – автобіографічна кіноповість
- «Україна в огні» – приклад правдивого зображення війни
- «Щоденник» – документ епохи

Аналіз уривків: читання й обговорення ключових фрагментів (робота в парах або групах).

Запитання:

- Які риси характеру автора простежуються у творах?
- Як Довженко поєднує поезію і правду життя?

3. Довженко – кіномитець (перегляд і обговорення уривків) (10–15 хв)

- Кадри з фільму «Земля» – поетичне кіно, образ села
- Уривок з «Щорса» – героїка революції
- «Зачарована Десна» – сповідь дитини й митця

Питання для обговорення:

- Які емоції викликають кадри?
- Чи може кіно бути способом патріотичного виховання?

IV. Групова робота (10–15 хв)

Завдання:

Кожна група отримує питання:

1. Як Довженко показав свою любов до України в різних видах творчості?
2. Які риси справжнього патріота ми бачимо в його біографії?
3. Як митець протистояв тоталітарній системі?

Результат: коротке обговорення, представлення висновків.

V. Підсумок уроку (5–7 хв)

Рефлексія (метод «6 слів»)

Складіть речення з 6 слів, яке передає враження від уроку (наприклад: «Довженко – поет, герой, українець навіки»).

Підбиття підсумків:

- Яку роль відіграє митець у формуванні національної свідомості?
- Чому О. Довженко – зразок патріота для сьогодення?

VI. Домашнє завдання (на вибір):

1. Написати есе на тему: «Що означає бути патріотом – на прикладі О. Довженка».
2. Підготувати мініпрезентацію про фільм О. Довженка.

3. Знайти цитату з «Щоденника» О. Довженка, яка вразила найбільше, і пояснити її зміст.

Конспект уроку на тему:

«Вивчення щоденникових записів Олександра Довженка» (11 клас)

Мета і завдання уроку:

- ознайомити учнів з фрагментами воєнних щоденників О. Довженка як важливим історико-художнім джерелом;
- розкрити особливості щоденникового жанру, показати індивідуальний стиль письменника;
- проаналізувати теми, мотиви та художні особливості записів О. Довженка у контексті Другої світової війни;
- розвивати критичне мислення, вміння аналізувати документальні джерела, співвідносити їх із художніми творами автора;
- виховувати почуття патріотизму, поваги до історичного минулого, емпатію.

Обладнання:

- тексти щоденників О. Довженка (друковані або електронні);
- портрет письменника, фотографії з періоду війни;
- мультимедійна презентація з цитатами;
- карта бойових дій під час Другої світової війни на території України.

Тип уроку: комбінований урок із елементами аналізу документально-художнього тексту.

Хід уроку:

I. Мотивація навчальної діяльності

Вступне слово вчителя: значення щоденників як особливого жанру, який фіксує безпосередні переживання автора, відтворює дух часу, показує війну очима митця. Демонстрація щоденників різних письменників (Олесь Гончар, О. Довженко, В. Винниченко та ін.).

II. Актуалізація опорних знань учнів (бесіда за запитаннями вчителя)

- Що ви знаєте про творчість О. Довженка?
- Які його твори, присвячені війні, вам знайомі?
- Чим щоденник відрізняється від художнього твору?

III. Сприймання нового матеріалу

1. Короткі відомості про воєнні щоденники О. Довженка з демонстрацією презентації

- Писав у 1939–1956 рр.
- Поєднують особисті переживання, роздуми про долю України, народу, мистецтва та культури.
- Цінність як історичного документа та літературного явища.

2. Виразне читання/прослуховування вибраних фрагментів (наприклад, записів 1942–1943 рр., де автор описує війну, трагедію народу, роль митця) (Додаток Г).

3. Аналіз змісту щоденникових записів

- Основні теми: війна і її обличчя; страждання народу; патріотизм; роль письменника в часи війни; біль за Україну.
- Художні особливості: емоційна насиченість, метафоричність, публіцистичний тон, поєднання ліричних і трагічних мотивів.
- Авторська позиція: глибока любов до Батьківщини, осуд зради, милосердя до простих людей.

4. Робота в групах

Група 1: Визначити ключові цитати, що відображають патріотичну позицію автора.

Група 2: Знайти приклади художніх засобів у тексті щоденників.

Група 3: Порівняти настрої в щоденниках із художніми творами Довженка («Україна в огні», «Повість полум'яних літ»).

V. Закріплення знань

- Виконання тестових завдань (Додаток В).
- Обговорення: Чому щоденники Довженка актуальні сьогодні?
- Міні-дискусія: Чи можна вважати щоденники літературним твором?

VI. Підсумок уроку

Учитель підкреслює, що щоденники О. Довженка – це голос епохи, щира сповідь митця, яка допомагає нам краще зрозуміти історію та внутрішній світ людини під час війни.

VII. Домашнє завдання (на вибір)

- Написати есе «Образ війни у щоденниках Довженка».
- Підготувати повідомлення про інші українські щоденники періоду Другої світової війни.
- Написати сторінку свого власного щоденника*.

ДОДАТОК В**Тестові завдання за твором «Україна в огні»****1. У якому жанрі написано твір «Україна в огні»?**

- А. Роман
- Б. Новела
- В. Кіноповість
- Г. Драма

Правильна відповідь: В

2. У які роки створено кіноповість «Україна в огні»?

- А. 1939–1941
- Б. 1942–1943
- В. 1945–1946
- Г. 1950–1951

Правильна відповідь: Б

3. Хто є головною героїнею твору?

- А. Марія Запорожець
- Б. Христя Хуторна
- В. Лаврін Запорожець
- Г. Олеся Запорожець

Правильна відповідь: Г

4. Яку трагедію переживає родина Запорожців?

- А. Розорення господарства через пожежу
- Б. Вимушену евакуацію на Сибір
- В. Розлуку, полон, загибель і тортури
- Г. Смерть усіх дітей на війні

Правильна відповідь: В

5. Хто сказав: «Україна не загине, хоч би що там було»?

- А. Христя Хуторна
- Б. Лаврін Запорожець
- В. Савка
- Г. Комісар

Правильна відповідь: Б

6. Що сталося з Олесею після окупації села?

- А. Її сховали у підпіллі
- Б. Її вивезли на примусові роботи
- В. Вона втекла до лісу
- Г. Вона загинула

Правильна відповідь: Б

7. Яке покарання отримав Лаврін Запорожець від німців?

- А. Смертна кара
- Б. Табір у Німеччині
- В. Його закували в кайдани й катували
- Г. Його вигнали з села

Правильна відповідь: В

8. Що символізує образ України в творі?

- А. Беззахисну жертву
- Б. Землю, яка зраджує своїх синів
- В. Жінку-страдницю і матір
- Г. Поле, що більше не дає врожаю

Правильна відповідь: В

9. Чому твір був заборонений у СРСР?

- А. Через антиросійську спрямованість
- Б. Через опис поразок Червоної армії
- В. Через відкрити любов до України
- Г. Через відображення трагічної долі народу

Правильна відповідь: Б

10. Яку основну ідею порушено в творі?

- А. Невідворотність поразки українців
- Б. Віра у перемогу добра і правди
- В. Всеваддя радянської системи
- Г. Ідеї всесвітньої революції

Правильна відповідь: Б

Завдання з відкритою відповіддю:**11. Якими художніми засобами Довженко передає трагедію України в роки війни?**

Можлива відповідь: Автор використовує символіку, емоційно насичену лексику, пейзажні картини, контраст між красою рідної землі та жорстокістю війни, діалоги з внутрішньою напругою.

12. У чому виявляється патріотизм героїв твору?

Можлива відповідь: Герої не зраджують своє село, сім'ю, країну навіть під тортурями, не співпрацюють з окупантами, а намагаються вижити й зберегти людську гідність, борються за визволення.

Тестові завдання за твором «Повість полум'яних літ»

1. До якого жанру належить твір «Повість полум'яних літ»?

- А. Повість
- Б. Новела
- В. Кіноповість
- Г. Оповідання

Правильна відповідь: А

2. Хто є головним героєм твору?

- А. Лаврін Запорожець
- Б. Іван Дробот
- В. Савка
- Г. Василь Кравчина

Правильна відповідь: Г

3. Що сталося з родиною Василя Кравчини під час війни?

- А. Родина емігрувала до Америки
- Б. Родину вивезли до Сибіру
- В. Родина загинула внаслідок бомбардувань
- Г. Родина потрапила в окупацію

Правильна відповідь: Г

4. Як зображено Василя Кравчину у творі?

- А. Як романтизованого героя без недоліків
- Б. Як зневіреного солдата
- В. Як людину, що зраджує Батьківщину
- Г. Як мужнього, чесного патріота, воїна

Правильна відповідь: Г

5. Який мотив є провідним у творі?

- А. Революційної боротьби
- Б. Любові до землі й народу
- В. Пошуку особистого щастя
- Г. Іронії над радянською дійсністю

Правильна відповідь: Б

6. Яку роль у творі відіграє образ матері?

- А. Символ байдужості до війни
- Б. Символ трагедії та духовної сили народу
- В. Сатиричний образ
- Г. Незначний другорядний персонаж

Правильна відповідь: Б

7. Яку функцію виконує природа у творі?

- А. Виступає тлом подій
- Б. Символізує незмінність буття
- В. Контрастує з жорстокістю війни, пробуджує надію
- Г. Не має символічного значення

Правильна відповідь: В

8. Де зустрічається філософський підтекст у творі?

- А. У батальних сценах
- Б. У роздумах про сенс життя, ціну перемоги
- В. У описах техніки
- Г. У діалогах із командирами

Правильна відповідь: Б

9. Що означає назва «Повість полум'яних літ»?

- А. Роки революції
- Б. Роки творчості
- В. Роки навчання
- Г. Роки війни – «полум'яних», бо вогнених, сповнених трагізму і героїзму

Правильна відповідь: Г

10. Яка основна ідея твору?

- А. Відображення трагізму війни та величі простої людини
- Б. Оспівування армії
- В. Засудження села
- Г. Віра у світове панування СРСР

Правильна відповідь: А

Завдання з відкритою відповіддю:**11. У чому полягає новаторство твору?**

Можлива відповідь: У поєднанні епічного розмаху з ліризмом, документальної правди війни з глибокими філософськими роздумами, у створенні узагальненого образу героя – представника народу.

12. Чим відрізняється Довженкове бачення війни від офіційного радянського?

Можлива відповідь: Він не зображує лише героїку, а показує трагедію, біль, спустошення, не оминає моральні й емоційні втрати, не применшує ціну перемоги.

Тестові завдання за «Щоденниковими записами» О. Довженка

1. У якому жанрі написано «Щоденникові записи» Олександра Довженка?

- А. Новела
- Б. Мемуари
- В. Щоденник
- Г. Публіцистика

Правильна відповідь: В

2. Який період охоплює основна частина щоденника О. Довженка?

- А. 1917–1920
- Б. 1932–1933
- В. 1941–1945
- Г. 1950–1956

Правильна відповідь: В

3. Яка тема є домінуючою в щоденникових записах?

- А. Дитинство і сім'я
- Б. Роздуми про сенс життя
- В. Війна, страждання народу і доля України
- Г. Творчі методи кінематографії

Правильна відповідь: В

4. Який стиль переважає у щоденнику О. Довженка?

- А. Офіційно-діловий
- Б. Художньо-публіцистичний
- В. Епістолярний
- Г. Науковий

Правильна відповідь: Б

5. Яку роль у щоденнику відіграють образи народу та України?

- А. Вони описані через символіку та іронію
- Б. Як джерело сили й болю автора
- В. Як маса, що потребує управління
- Г. Їм відведено другорядне місце

Правильна відповідь: Б

6. Чим є «Щоденникові записи» для розуміння постаті Довженка?

- А. Списком його творчих здобутків
- Б. Особистою автобіографією
- В. Психологічним портретом митця і громадянина
- Г. Політичним доносом

Правильна відповідь: В

7. Які почуття найчастіше передаються в щоденникових записах?

- А. Радість і вдоволення
- Б. Іронія і спокій
- В. Біль, гнів, розчарування, патріотизм
- Г. Індивідуальна байдужість

Правильна відповідь: В

8. Як ставився Олександр Довженко до сталінського режиму у щоденнику?

- А. Із захопленням
- Б. З іронією та підкресленим схваленням
- В. Критично і з внутрішнім спротивом
- Г. З байдужістю

Правильна відповідь: В

9. Яке значення мають щоденникові записи для української літератури?

- А. Вони не мають художньої цінності
- Б. Це унікальне поєднання щирого самовираження та художнього мислення
- В. Це звичайні записи про побут
- Г. Вони є джерелом радянської ідеології

Правильна відповідь: Б

10. Який настрій переважає у записах часів війни?

- А. Безтурботність
- Б. Святковість
- В. Тривога, напруження, співчуття
- Г. Нудьга

Правильна відповідь: В

Завдання з відкритою відповіддю:

11. У чому цінність щоденника О. Довженка для сучасного читача?

Можлива відповідь: У щирості, правдивості, глибоких патріотичних роздумах, у тому, що автор відкриває внутрішній світ митця в умовах війни й тоталітарного режиму, дає змогу відчувати трагедію народу очима інтелектуала.

12. Які суперечності розкриваються у щоденнику між митцем і владою?

Можлива відповідь: Довженко відчуває внутрішній біль через обмеження свободи творчості, цензуру, переслідування, змушений писати угодницькі твори, хоча серцем він на боці правди й народу.

ДОДАТОК Г

**Цитати з щоденника О. Довженка
про війну, її трагізм і вплив на людей**

«Я не можу писати про війну весело. Я не можу дивитися на війну як на героїчну пригоду. Війна – це страшна трагедія».

(Підкреслює глибокий гуманізм і відмову від пафосної героїзації війни)

«Скільки горя, скільки крові, скільки нещастя! А ми ще маємо силу дивитися на це мовчки...».

(Засудження байдужості й пасивності перед стражданням народу)

«Народ наш переживає страшну трагедію. Його сини, дочки гинуть тисячами, мільйонами. А я мушу мовчати...».

(Про тиск цензури, внутрішній розрив між позицією митця і вимогами режиму)

«Мільйони людей, дітей, старих, жінок ішли у небуття, а я не міг про це писати правду...».

(Висловлює болісне усвідомлення несправедливості та власного безсилля)

«Я не хочу бути брехуном. Я не можу описувати війну так, як того вимагають. Я знаю, що вона не така!».

(Протест проти спотворення правди у літературі)

«Україна горить. Україна в крові. Немає сім'ї, яка не втратила б сина...».

(Опис загальнонаціональної трагедії)

«Я часто думаю, як буде жити моя Україна після цієї війни. Скільки буде сиріт, калік, скільки буде ран у душах...».

(Про глибоку турботу за майбутнє народу)

«Я люблю свій народ. Я вірю, що він виживе, попри все. Але я бачу: йому дуже важко, боляче, гірко...».

(Патріотизм, поєднаний з співчуттям і тривогою)

«Селяни вмирають з голоду, гинуть у вогні, а їм пишуть про перемоги і процвітання...».

(Критика радянської пропаганди, що приховує реалії)

«Я бачив, як палала земля, як ридала мати над тілом сина, як ішли в неволю діти...».

(Глибоко емоційна картина трагедії війни, заснована на особистих враженнях)

«Війна забирає все – землю, кров, пам'ять, людину... Але не забере душу мого народу».

(Поетичне і піднесене вираження незламності українців)

«Я міг би написати книжку про пекло, але вона буде про війну...».

(Гіпербола, яка підкреслює масштаб трагедії)